

III.

Az asztalosinas (1854?, 1855–1858)

AZ „ÚRFI” INASNAK MEGY

(1854 nyara vagy 1855. január)

Miska nem sokáig maradt Reök bácsi nyakán. Közel járt a 11. évéhez, el kellett hát dönteni, mi legyen belőle. Tovább taníttatni csak más városban lehetett volna, Csabán legfeljebb mesterséget tanulhatott. Reök a mesterségre adást választotta. A döntést így írja le Munkácsy:

„Egyszer így szólt hozzám:

– Fiam, >nincs módomban, <⁵ hogy taníttassalak. Különben is manapság sokkal jobb, ha valaki független és szorgalmas mesterember, aki a két keze munkájából él, mintha szegény úrféle, aki állás után szaladgál, amit végül is elkapkodnak az orra elől. Nem lennél asztalos?...”

Munkácsy asztalosinassága gyermekkori szenvedéseinek mélypontját jelenti majd. Az *Emlékeim* keserű sorait olvasva joggal vetődik fel a kérdés: mi készítette Reököt, hogy neveltjét ilyen megalázó sorba taszítsa.

Említettük, hogy Miska sorsáról előbb-utóbb dönteni kellett: tovább tanuljon-e, vagy itthon válik valamivé. Ismerve Reök életszemléletét, azt a magatartást, amely nem tűr céltalan semmittevést, ez a döntési szándéka érthető. Munkácsy idézett soraiból is ez a racionális gondolkodásmód rajzolódik ki: az állás után szaladgáló „szegény úrféle” helyzetéhez keserű tapasztalat volt saját élete. Maga is abbahagyja szellemi foglalkozását, s elvonul a pusztára, ahol béresekkal bajlódva gazdálkodik. (Reöknek ez a racionalista életfelfogása később is előkerül Munkácsy életrajzában: 1861-ben Gyulára kerülve a betegeskedő asztaloslegény Miskát Fischer rajztanárhoz küldi, mert ez hasznára válik az asztalosmesterségben. A betegség idejét is igyekezett hasznossá tenni Munkácsy számára.) A másik okra, amiért nem taníttatta Miskát, ugyancsak az önéletrajz ad feleletet:

„Tévedésből se higgye senki, hogy megérttem nagybátyám szavait. A gondolat, hogy asztalos leszek, mindenesetre nagyon tetszett. Meztelen lábbal szaladgálhatok az utcán, az ingujjamat felgyűröm és kötényt kötök magam elé, ahogy ezt a többi inasgyerekektől láttam... A kilátás ragyogónak ígérkezett. Elragadtatással fogadtam az ajánlatot, s azt gondoltam magamban, hogy Istenem, csak nagybátyám valahogy másképp ne határozzon...”

Miért örültem olyan nagyon, hogy asztalos leszek? Nagyon könnyű rá a felelet. Tanulni nem igen szerettem. Kis pajtásom, Vidovszki elutazása után, dacára kölyök-koromnak, éreztem tétlenségem hátrányait. A közös tanulás abbamaradt és féltem, hogy újra bátyám keze alá kerülök. Legelőször is az a gondolat foglalkoztatott, hogy ettől megszabaduljak, azután meg mulattatott az igazi gyalulás, szegezés, fűrészelés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el. Ebben a korban még nem gondolkoznak azon, hogy mi különbség van foglalkozás és foglalkozás között. Az érem másik oldalát nem ismertem, hát miért ne örültem volna?”

Munkácsy tehát saját bevallása szerint sem szeretett tanulni. Ez már az önéletrajz korábbi részéből is kiderült. Azt is említettük, hogy ez a magatartás szöges ellentétben állt Reök alaptermészetével, egész életfelfogásával. Reöknek igen rossz véleménye lehetett Miska szorgalmáról,

⁵ A korábbi fordítás („nincs szándékomban”) eltúlozza Reök magatartását.

akarateréről. Ezzel magyarázhatók az *Emlékeim*nek azok a későbbi részei, ahol Reök kételkedik az ifjú Munkácsy következetes, kitartó munkára való alkalmasságában, s ahol felháborodásának egyik rugója épp Miska feltételezett állhatatlansága. (Miska próbálkozásai az asztalosság abbahagyására, majd fogadtatása Gyulára érkezésekor, Reök tiltakozása Pesten Ligetnél, hogy festőt akar belőle nevelni.)

Mindez azonban csak magyarázat, miért mondott le Reök olyan könnyen Miska taníttatásáról. Saját gyermekeinek útját sokkal következetesebben irányította volna, s aligha egyezett volna bele deklasszációjukba. Ezt nemcsak az utókor rója fel, hanem akkori környezete is. Amikor Miska boldogan újságolja Vidovszkynének, hogy asztalos lesz, „*a néni... gondterhesen csóválta a fejét, természetesen nem értettem, hogy ez mit jelent*”. Később pedig, amikor mint asztalosinas egy hideg téli estén a temetőcsősz házába szorul be melegezni, s elmondja, hogy Reöknek és Steineréknek rokona, a csősz felesége meglepődve kérdi: „*Szegény gyerek... Mégis Langinál szolgálász?*”

Ha le is mondott Reök Munkácsy taníttatásáról, korai inassorba adása még így is indokolatlan. A harmadik ok Reök második házassága lehetett.

Erre Oltványi Imre hívja fel a figyelmünket. Amikor összehasonlította az *Emlékeim* nyomtatásban megjelent magyar szövegét az eredeti szöveggel – Munkácsy francia nyelvű önéletrajzi leveleivel –, néhány nyomtatásból kihagyott részt fedezett fel a kéziratban, köztük Reök második házasságának említését is. Az *Emlékeim* általunk is idézett sora – „*s én Reök bácsi nyakán maradtam*” – után ugyanis az eredeti kéziratban a következő szöveg található (Oltványi fordításában):

„Nagybátyám időközben egy kis tanyát bérelt és újra nősült... azaz helyesebben szólna... hogy is mondjam csak... egyszóval kiköltözött a tanyára az Omaszta-lánnyal és egy kis babával.”

Munkácsy stílusa jól érzékelteti, hogy Reök második házasságában akkoriban volt némi elhallgatni való: Megtöri a mondatot, azaz „kertel”, keresi az elfogadható kifejezést Reök és az Omaszta lány „házasság nélküli” új házasságára. Erre alapozta Oltványi azt a véleményét, hogy az adott „*fonák helyzetben*” Miska sürgős eltávolítása vált szükségessé.

Oltványi véleménye minden bizonnyal közel áll a valósághoz.

Munkácsy 1854 augusztusában vagy 1855 elején kerül az asztalosműhelybe. Reök István és Omaszta Mária első gyermeke, Iván 1855. május 26-án született. Való tehát, hogy Reök István ebben az időben kerülhetett össze második feleségével, akivel azonban nem volt megesküdvé, mert első feleségétől az akkori törvények szerint nem válhatott el.

S a „törvénytelen” házasság döntő lehetett Reök életében is. „*Fonák helyzete*” – ahogy Oltványi írja – valószínűleg lehetetlenné tette azt a vezető szerepet, amelyet két éven át betöltött a csabai úri osztály körében. Elsősorban ezzel magyarázhatjuk hirtelen elvonulását a közel három mérföldre lévő gerendási tanyára, ahol 12–13 évig élt visszavonulva. Reök ugyan 1856 őszeig megtartja városi lakását is – szerződése kötötte, vagy ügyvédi tevékenységét kívánta folytatni? –, de Munkácsy szerint csak vasárnaponként jött be a tanyáról.

Hogy a gyermek születése milyen titkolózásra kényszerítette a szülőket, jól érzékelhetjük a gyermek keresztelésénél: Természetes lett volna, hogy a közeli Orosházán vagy az illetékességi helyen, Békéscsabán kereszteljék, ehelyett Orosházán túl, egy faluban, Bánfalván (a mai Gádoroson) anyakönyvezték. A bejegyzés szerint a szülők sem lakóhelyüket, sem a gyermek születési helyét nem fedték fel, bár erre külön felszólították őket – a felszólítás tényét külön bejegyezték az anyakönyvbe –, s helyette vállalták az „*itinerarius*” (vándor) bejegyzést a lakóhely rovatába.

Házasságuk csak 17 év múlva, 1871-ben válhatott törvényessé. Ekkor tudott elválni első feleségétől, s miután második felesége evangélikus hitre tért át, 1871. augusztus 6-án végre megesküdhettek – újságolja majd örömmel a hírt Munkácsynak.

S bár Reök elvonulását elsősorban második házasságával magyaráztuk, ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy épp 1854 nyarára megtörtént a Bach-rendszer adminisztrációjának kiépítése.

Olyan rendszeré, amelynek kiszolgálására Reök nem vállalkozhatott. Ez is hozzájárulhatott, hogy feladja szellemi foglalkozását, s birtokot bérelve kövesse a deáki passzív rezisztenciát.

A halála után megjelent nekrológok is politikai tettet láttak gerendási visszavonulásában. S amikor 1860 őszén újra megjelenik a politikai élet porondján, Bach bukását, az alkotmányosság visszatérését ünnepli az ország. Visszaállítják a megyerendszert, amelyben a negyvennyolchoz való ragaszkodás jelképeként az egykori negyvennyolcas tisztviselők kapnak helyet – így Reök István is megyei tisztviselő lesz.

Gerendás nemcsak Reöknek adott menedéket. Ide vonult vissza birtokára Beliczay István földbirtokos is, meg Csaba másik ügyvédje, Urszinyi Andor (1848-ban a község bírója, aki épp Reökkel együtt kapta vissza ügyvédi diplomáját 1853-ban), s ki tudja, hányan vannak még, akikről nem szól a krónika.

Hosszan időztünk az okok felsorakoztatásával, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Miska elkerüljön nagybátyjától. Szükségünk volt erre, hogy megfelelően értékelhessük azt a tettet, amely mérhetetlen szenvedésnek tette ki a nagy művész gyermekkorát.

S az okok után hadd említsek még egy adatot Munkácsy fiútestvéreiről: a négy Lieb-fiú közül Miskán kívül még bátyja, a Reök Antalnál nevelkedő Emil is asztalosinas lett, pedig nevelőapjuk aligha jutott olyan sorsra, mint Reök István. (A másik két fiút megpróbálták taníttatni, mindkettő meghalt még középiskolás korában.)

Igen ám, de Reök egy nagy tehetség kibontakozását akadályozta azzal, hogy az asztalos pályára kényszerítette, s nem rajta múlt, hogy Munkácsy tehetsége nem veszett el egyszer s mindenkorra! – mondhatnánk! Csakhogy a zsenit nem olyan könnyű a gyermekkorban felfedezni! József Attiláról írta nemrég egy makói tanára, hogy mindössze kiváló tanulót láttak benne, s nem sejtették, hogy a legnagyobb költőink egyike lesz. Pedig Attila akkor már érettségiző diák volt, versei jelentek meg, s a tanár „szakember” lenne a tehetség megítélésében.

Mindezt nem Reök István védelmében mondtuk el, csupán a helyzet összetettebb, realisabb bemutatása volt szándékunkban, s ennek alapján értékelni egy ember tettet, magatartását.

S most térjünk vissza történetünkhöz: az asztaloság kezdetéhez!

Miska beleegyezése után Reök a szerződés után látott:

„Másnap... egy asztalosmester jött el hozzánk, akivel a kitaníttatásom feltételeit kellett megbeszélni. Nagybátyám azt szerette volna, ha jobban bánjak velem, mint a többi inassal. Ami azt jelentette, hogy ne végezzek én is egy csomó olyan munkát, ami nem tartozik az asztalosmesterséghez, így például vízfordást, disznótetést és ehhez hasonlókat. Eltartásomért Reök bácsi évente tizenkét forintot fizet és négy zsák búzát ráadásul. A kitaníttatás ideje három és fél év. Tíz éves múltam hat hónappal, amikor nagybátyám és Langi mester aláírták a szerződést...

A türelmetlenség láza gyötört, már alig vártam, hogy új, azaz első foglalkozásomat megkezdhessem...

Gyorsan kiruháztak. Szalmazsák volt a derékaljam, ehhez adtak párnát és pokrócot. Reök bácsitól megkaptam az ezüst evőeszközt, ami még apám hagyatékából maradt. Aztán Langi mesterhez vittek.”

*

Miska távozása egyben azt is jelenti, hogy ezután nem tudjuk életútját a Reökre vonatkozó levéltári dokumentumok feltárással követni –, bár ilyen is alig-alig akad. Ennek hiányában az asztalosinas életének megrajzolásakor elsősorban Munkácsy önéletrajzára, az *Emlékeimre* kell támaszkodnunk, amely azonban gazdag élményanyagot tartalmaz életének legszomorúbb időszakáról. Nem sokat fogunk hozzátenni ehhez az élményanyaghoz.

Feladatunknak tartjuk viszont, hogy az önéletrajzban említett szereplőket felfedjük, az eseményeket időrendbe helyezzük, s ezzel közelebb hozzuk a korhoz az

önéletrajz eseményeit, hozzájáruljunk Munkácsy gyermekkorának pontosabb megismeréséhez.

*

Kezdjük mindjárt inaskodásának induló dátumával!

Munkácsy szerint tíz éves múlt hat hónappal, amikor Reök és Langi a szerződést aláírták. Ez – nagyon pontosan számolva – 1854. augusztus 20-át jelenti. A csabai asztalos-, molnár- és pintércéh rovatolt pénztáraplójában a következő beírás őrzí Miska inasbejegyzését: „*Janu(ár) 6 Lángh György szegőttette tanulóját Léb Mihályt*”. A két adat között tehát négy és fél hónap különbség található. Miért e különbség? Meglehet, hogy a szerződés aláírása még nem jelentette az inaskodás azonnali bejegyzését. Szokás volt ugyanis, hogy az inast próbaidőre vették fel, s csak néhány hónap elteltével – ha megfelelt, akkor – jegyezték be hivatalosan is a céhkönyvbe. (Meggyőződésem, hogy Munkácsynál is így történt. Amint látni fogjuk, maga is nyári hónapokról írja első emlékeit az önéletrajzában, tehát nyáron kezdett inaskodni, de elfogadjuk a hivatalos beírást, s 1855-öt tartjuk az inaskodás kezdetének.) Ha életrajzot ír, Munkácsy is 1855-től számítja inaskodását.

LANG GYÖRGY ASZTALOSMESTER

Így hívták Langi uramat, Munkácsy mesterét. A magyar nyelv azonban nem szereti a sok más-salhangzót, ezért a mindennapi ejtésben kapott a végén még egy „i” hangot – így maradt meg Munkácsy emlékezetében is. Munkácsy felfogadásakor 40-41 éves volt, s épp abban az időben a 60-70 tagot számláló csabai asztalos-, molnár- és pintércéh céhmestere – tehát vezetője, első embere – volt 1854-től 1857-ig. (Majd újólaj 1864-1866 között.) Mesterlevele szerint épület- és bútorasztalos. 1851-ben még csak egy legény és egy inas dolgozott műhelyében, de Miska idejében már 5 inas és 4-5 legény állott Lang uram és neje, Bajcsi Zsuzsanna asszony szolgálatára. Tehetős, tekintélyes ember volt tehát a csabai asztalosmesterek között. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Reök megválogatta, kihez adja Miskát inasnak. Tudását Munkácsy is elismerte:

„Meg kell említenem, hogy Langi mester a festő és mázólo nemes hivatását is betöltötte, mert az egész környéken nem akadt ilyen mesterember. Ő festette ki az összes útszéli kereszteteket és búcsújáróhelyeket, amelyek a városban és környékén voltak.”

Tegyük hozzá, ővele készíttették el Csaba új községtábláit is, amint ezt egy 1851-ből megmaradt számla bizonyítja a levéltárban.

Később még szemléletesebben mutatja be mesterét, akinek beképzeltségét talán a frissen kapott céhmesteri megbízatása is fokozta. Nagy hatalom volt ez abban az időben: mint a céh első embere személye sérthetetlen volt, aki a céhmestert megsérti, a céhet sérti meg, s a céhgyűlés keményen büntette.

„Langi uram alig nyúlt gyaluhoz – írja Munkácsy. – Azt hitte, hogy ő művész, akinek csak díszíteni szabad, s legnagyobb önmegelégedéssel festette ki a parasztbútorokat, változatos virágokkal és cifraságokkal. Büszkén hordta bútorait a vásárookra és mindig jó áron adott túl rajtuk. Nemcsak fa-bútorokat tervezgetett, hanem kálváriákat is, meg bádog Krisztus-szobrokat, amelyeket aztán kiszínezett. Nálunk mindenfelé szembeötlik a hatalmas fakeresztre kifeszített Krisztus-szobor, ilyeneket készített Langi uram. Olyan büszke volt munkájára, hogy ha hallott volna Memling-ről, annál is különbnek tartotta volna magát. – Én is csodáltam művészetét, s ha most meggondolom, nem minden ok nélkül.”

Ez mind, ami jót írt mesteréről Munkácsy, s ezt sem kevés íróniával. A többi mind lesújtó vélemény. Mert mesterségbeli tudása mellett hirtelen haragú, kegyetlenségig szigorú ember volt. Már a külseje sem valami biztató Munkácsy leírásában:

„Az arcát... habár a teliholdhoz hasonló ábrázatok általában nem ellenszenvesek, mégsem lehet elfelejteni!« Két apró, szürke szem villog a szemöldöke alól, mely úgy néz ki, mintha moly rágta volna össze és a bőre csupa himlőhelyes. A szakállát egyszer egy héten – vasárnap – borotválja, a vöröses bajusz rövidre nyírott és a szája... Óh a szája...”

S az ellenszenves külső hasonló belsőt takart. Zsugoriságáról, kegyetlenségéről lesz még alkalmunk meggyőződni.

A ház, ahol Munkácsy három és fél évet eltöltött, nem volt messze Reök lakásától. A főtértől vezet ki a vasútállomásra az a hosszú fűtca – sarkán akkor még a nagyvendéglővel –, amelynek balra nyíló első keresztutcájában állt Lang uram háza.

„A ház, ahol megálltunk, csak abban különbözött a többi parasztháztól, hogy tisztább volt. Az utcára néző két ablak nagyobb volt a rendesnél és a zsalugáter zöldre volt festve.

Ahogy beléptünk az udvarra: fűrészelés, gyalulás, ácsolás és kopácsolás zaja fogadott, ami belevegyült a legények fütyülésébe és hangos nótázásába. Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron köröskörül, a falnak támasztva deszkák sorakoztak, a földön farakások tornyosodtak, és frissen festett bútordarabok száradtak a napsugárban. Hosszú folyosó vezetett a műhelybe, amely tömve volt régi, javításra szoruló bútorokkal és festett ládákkal. Odébb bádogból való Krisztus-szobor állott, két keresztberakott gerendán, még festetlenül, Lángi mester ecsetjére várva... Elragadtatva bámultam a folyosón álló ládákat, ágyakat és paraszti bútorokat, amelyekre kék alapon zöld és fehér virágokat mázoltak, a magyarok jellegzetes, tarka tulipánjait...

Különösen az udvarban felállított kereszt tetszett nekem, amely egyre fokozta képzelődésemet és meghatározatlan sejtéseket ébresztett fel bennem, amelyek elvárásoltak az udvar szűk szögletéből, ki a nagyvilágba... Áhítattal bámultam a Krisztust a keresztben s csak az izgattott, hogy mit jelentenek a tekervényes véres hurkák a szobor testén. Úgy hiszem, hogy Langi uram az Üdvözítő beleit akarta szemléltetni, ahogy a haláltusa szenvedéseiben rángatóznak... De ez sem tartott vissza attól, hogy a művet olyan büszkén bámuljam, mintha csak én alkottam volna. Boldogan és örömmel vettem tudomásul, ha vevő akadt, aki megvizsgálta, aztán magával vitte” – írja későbbi inaskorából Lang uram művészi fantáziájának alkotásairól.

De most még csak a kezdetén járt, a legelején:

„Ahogy a műhely felé tartottunk, szembe jött velünk a mester. Sohasem fogom elfelejteni, ahogyan görnyedten cammogott, nehézkes medveléptekkel és karján felgyűrte az inget.

... a mester elének jött és a műhelybe vezetett. Tágas helyiség volt, tömve bútorokkal, minden munkaasztal előtt hegymagasságra nőtt a gyaluforgács és a legények gyalultak és fűrészelték. Nagybátyám egy pillantást vetett az egészre, aztán a mesterrel együtt félrevonultak, hogy utolsó kívánságait tolmácsolhassa. Az udvaron tőlem is elbűcsűzött. De csak akkor vettem egész bizonyosra, hogy ott maradok, mikor már az utcán volt és becsapódott mögöttem az ajtó.”

A KISINAS

(1854 nyara?, 1855. január–1856. október)

Az első nap mély emlékeket hagyott Munkácsyban, s teljes részletességgel leírja mindazt, amit látott, ami szokatlan és új volt számára.

„Tehát asztalos vagyok! Mikor egyedül maradtam, a mester újra a műhelybe vezetett. Mostantól kezdve ő parancsolt: »mintha máris valami változást vettem volna észre arcán, amint lassan és döcögve ment; s ha nem kábított volna el a gyalulás öröme, bizonyára felismerhettem volna új mesterem elragadó jellemét.« Legnagyobb örömömről azonban ruhát cseréltem, azaz levettem cipőt, kabátot és mellényt, aztán felgyűrtem az ingem ujját és kék kötényt kötöttem magam elé, ahogy a műhelyben szokás volt...

Mihelyt átöltöztem, a mester a legények és inasok elé állított, akiknek engedelmesskednem kellett; a legényeknek azért, mert joguk van hozzá, hogy parancsoljanak, az inasoknak pedig azért, mert öregebb és régibb inasok voltak nálamnál. Mindnyájukra emlékszem, még most is látom őket; legkivált az öreg Jánost, akit németesen Johann-nak neveztek, ő éreztette velem legelőször a tekintélyét. Megparancsolta, hogy enyvvet melegsítsék. Egyik inastársam – a bácsi gazdasszonyának fia (Torányi Jánosnak hívták, fél évvel korábban került a műhelybe. – Malonyay Foranginak említi – Cz. I.) – azonnal elvezetett a sötét kamrába, amely nem volt nagyobb egy négyzetméternél. Itt, mint valami Veszta-tűzhelyen, az enyves fazék alatt, a hamuban örökösen pislogott a parázs.

Addig kellett fújni, míg lángra nem kapott, és az enyv olvadni kezdett. Az első kísérletre örökké emlékszem, mert a szegény gyerekek óriási erővel kellett lángra keltetni a parazsat, hogy megérintsem és megtanuljam én is. Végre felreppentek a szikrák és tovaszálltak a kéményen át; cikk-cakkos vonalban szálltak, szálldogáltak a sötét háttérben, s végre eltűntek a levegőben. A tűz csak lassan gyulladt fel a hamu alatt, de hála a száraz gyaluforgácsnak, egy pillanat alatt magas lánggal égett. A fazék a háromlábú állványon megmelegedett és az enyv elolvadt. Mihelyt folyékonnyá változott, vilával el kell kapni a fazekat és a legény urak elé lehet állítani.

Ez volt az első, amit megtanultam, s ez volt első tevékenységem ezen a pályán. Mennyivel szívesebben gyalultam volna szép, nagy gyalupadon!... De meg kellett élegetnem egy hosszúnyelű késsel, meg néhány centiméternyi, apró deszkadarabbal, amelyből kis léceket hasítottam. Ez a foglalkozás már valamivel kedvemre valóbb volt, és egész délután hasítgattam az öreg Jánosnak a kis léceket. Az egész műhely ismerte a családomat és csodálkoztak, hogy közéjük kerültem. Legelőször is megkérdezték, hogy miért nem akarok tanulni. Mit válaszolhattam volna? Nem tudtam semmit se szólni, és az egyik legény mondta helyettem:

– Buta ez ahhoz, hogy tanuljon!...

A másik hozzátette:

– Biztosan lusta, semmirekellő!...

Kicsit rosszul esett, mégis boldog voltam, hogy ott lehettem. Így vagdostam egész idő alatt a vékony fa-szögeket, ezzel múlt el az első nap. Hét óra után – forró nyár volt – egy kövér, hatalmas nő, aki úgy nézett ki, mint valami kétlábú tehén, odajött a folyosóra vezető üvegajtóhoz és tó túl bekiabálta, hogy kész a vacsora! A legények, akik a mesterrel egy asztalnál ettek, azonnal abbahagyták a munkát, a gyalupadról felvették zsebkendőjüket, fésülködni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki megmosakodott. A korszóból vizet vettek a szájukba és úgy spricceltek a kezükbe, mint valami csőből; aztán egyenként, méltóságteljesen vonultak ki a tornác végére, ahol a terített asztal várta őket. A majszter és a majszterné már ünnepélyesen elhelyezkedtek. A négy legény helyet foglalt, jó étvágyat kívántak a házaspárnak, akik – gondolom, jó példával akarván előljárni – csak nagyon keveset vettek a tányérjukra. Majszterné asszonyaág folyton

panaszkodott, hogy nagyon fáradt a munkától, Majszter uram pedig rendszeren attól félt, hogy megterheli a gyomrát az egyszerű ételektől. (Óh, igen, nagyon egyszerű ételek voltak!) Mihelyst azonban a legények felkeltek az asztaltól, titokzatos mozgolódást lehetett látni a tornác végében. A gyanús zaj elárulta, hogy új fogások kerülnek az asztalra, a kövér szolgáló könnyelmű pillanataiban kifecsegte, hogy zsíros, nagyszerű ételek. Abban a korban éhesebb az ember, mint most és első nap, látva, hogy a legényeket asztalhoz hívják, türelmetlenül kérdeztem: – Hát velünk mi lesz?...

Éppen azon gondolkoztam, hogy mért nem engednek minket is oda ülni és vajjon mikor kapunk már enni, de nem sokáig törhettem a fejemet, egyszerre csak jött a kövér szolgáló az óriási mosogatódézsával – ha ez a szó nem tetszik, nevezzük fazéknak – és oda állította a földre, az ajtó elé. Valósággal megrohanták, s pillanatok alatt üres lett. A hadművelet végrehajtásához a szolgáló kanalat adott. Első alkalommal meglepett a közös étkezésnek ez a módja. Félve húzódtam a fazék mellé, de csakhamar rájöttem, hogy itt nincs helye a szerénykedésnek. Öten voltunk a közös fazékhoz és ez volt a jelző: – kiki magának, az Úr Isten mindnyájunknak!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a piszkos, barna lébe és szédítő kapargálással keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán felvilágosítottak arról is, hogy nem szabad a fazék alján ülő komoly ételhez nyúlni és nem szabad véletlen kanalazással kihalászni a húsdarabokat, míg fel nem kanalaztuk a levest. Minden húst, ami napfényre kerül (akárcsak az iszapban ragadt halak, ha már a víz lehűzött), becsületesen el kell osztani. Sajnos, nagyon sokszor történt meg velünk, hogy ilyen módon sem volt részünk valami szerencsés halászatban! Az elosztás kényes dolog volt, és feszült érdeklődéssel kísértük mindannyian. Aki osztott, az nem választhatott. Meg kellett neki elégednie azzal, ami utoljára maradt. Ezzel aztán kényszerítve volt, hogy pártatlanul végezze az elosztást. Mindez újdonságszámba ment előttem, mert ha odahaza nem is éltünk fejedelmileg, de mindig tisztán és bőségesen kaptam enni. Mikor láttam, hogy így kell enni, nem is mertem elővenni szépséges, ezüst evőeszközömet.

Az első estebéd más okból is emlékezetes maradt. Mi még ott ültünk a fazék körül, mikor a legények már felkeltek az asztaltól. Egyikőjük átugrotta a fazekat, mire a szolgáló elkezdett vihogni. Erre megfogdosta a cseléd lábszárát és elszaladt, majd visszajött és leteppe a földre. Valóságos verekedés kezdődött, amely azután is gyakran megismétlődött a leány és a legények között. Ez volt a rendes szórakozásuk és – Istene! – a miénk is. Mulatságos jelenet volt, ahogy a kövér szolgáló védekezett a legények támadásai ellen, bőségesen osztogatta a pofonokat, aztán a verekedés végén felkapta a fazekat meg a kanalakat és kipirulva, lihegve szaladt át a másik tornácra. Még most is hallom durva nevetését és a szitkokat, amelyeket nem is lehet kimondani. Aztán aludni mentünk.

Nyár volt és a majszter úrékon kívül mindnyájan a szabadban aludtunk. Ki az udvaron, ki a tornácra, kedvünk szerint, ahogy jött. Ez is tetszett nekem módfölött. Ki-ki előhozta a szalmazsákját és oda állította, ahová akarta. Az inasok szalmazsákjaikat rendszeren a tornácra rakták. Az első éjszaka nem is tudtam aludni. Nagyon türelmetlenül vártam már a reggelt, amikor a műhelyben ismét megkezdődik a munka. A rövid éjszakai nyugvás szinte örökkévalóságnak tetszett. Minden pillanatban felköltöttem szomszédomat, hogy megkérdezzem, nincs-e még itt az öltözködés ideje? Végre dühös lett és olyan mérgesen mondta, hogy most is hallom:

– No hiszen, nemsokára megcsömörlesz majd a felkeléstől!...

Újra elaludt, én meg szóltanul vártam a felkelő napot, amely végre is felragyogott. Alig virradt, nem nyugodtam tovább; nemsokára talpon voltam és csodálkozva néztem, hogy a többiek a világoosság dacára, milyen jóízűen alszanak. Végre, nagysokára, előkászálódott a szolgáló és hangosan elordította: – Chlapci horka!... Ez a két tót szó híven megmaradt az emlékezetemben. Annyit jelent: – Fiúk, felkelni!...

Öt óra volt. A borzas fejek rögtön előbújtak a pokróc alól. Tulajdonosaik ásítónak, nyújtózkodnak, végre feltápáskodnak a földről. Ki-ki összeszedi az ágyneműjét, s beviszi a hálószobába, amelyről nemsokára még mesélni fogok.”

Említettük már, hogy a céhkönyvek bizonyossága szerint Munkácsy 1855 januárjában került Lang György műhelyébe. Az udvaron alvó és tettvágytól fűtött első nap leírása nem illik a téli időpontba, hiszen mindez nyáron történt, s az első nap élményében nem tévedhetett Munkácsy. Erre alapoztuk azt a véleményünket, hogy Miska 1854 nyarán került – próbaidőre – Lang meszterhez, s 1855 januárjában írták be hivatalosan is inasnak. Ha 1855 januárjában állt be inasnak, mire a nyár bekövetkezett, ilyen élményt már aligha élhetett át, akkorra alaposan megcsappanhatott a munkavágya. Ezt a feltételezést Munkácsy is megerősíti néhány oldallal később a következő sorokban:

„Hetek, hónapok múltak el, s minden nap szétfoszlott egy-egy álmom. Hol járt már az az éjszaka, melyre oly türelmetlenül vártam a hajnal hasadását...”

Tehát néhány hónap múlva ez a türelmetlen tettekészség már nem játszódhatott le. Aztán következett a napi robot, benne az asztalosság legunalmasabb munkája, a festéktörés.

„A háziúr csak hét óra után vonult be közénk és szokása szerint csipőre tett kézzel, kiülesztett hassal megállt a műhely közepén és méltósággal körülnézett a birodalmában. Meg volt elégedve a fa-szögekkel, de más munkát adott. Elvezetett a sötét sarokba, ahol egy asztal tetején négyyszögletes márványtábla állott, a polcra leemelt egy papiros-zacskót s ami benne volt, elibém öntötte a márványlapra. Festékpör volt, szétszórta, olajat öntött hozzá és megmutatta, hogy hogyan kell festéket keverni. Aztán rám bízta, hogy folytassam. Eleinte nagyon tetszett az új szórakozás, pedig ez lett később legszomorúbb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, tetőtől talpig zöldes színű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék mindenfelé folyton le akart csöpögni a márványról és legnagyobb rémületemre nem tudtam visszaterelni a közepre. Egyre csak igyekeztem és pancsoltam a ragadós masszában, amely már untatott. Ehhez járult a legények rengeteg megbízatása, amit ugyan szívesen vállaltam, mert némi változatosságot jelentett. De a festéktörést folytatni kellett másnap is, sőt harmadnap is, minden reggel előlről kezdődött az egész.

Nemsokára beletanultam, s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepén az egész masszát, hogy nem csurgott le soha. De mind kevésbé és kevésbé tudtam magam türtöztetni amiatt, hogy egész nap a márványlap körül álldogáljak, s azt az utálatos pépet keverjem, edényekbe öntsem, mialatt a többiek vidáman gyalulnak és fűrészelnek. Néhány nap múlva már nem bírtam az ellenszenves, nehéz munkát, és könnyek törtek elő a szememből. A majster hozzám jött és rám támadt, hogy mi bajom van:

– Hát téged mi szomorított el?

– Nem akarok több festéket törni – mondtam.

– Micsoda? Te ostoba! Nem akarod tovább a festéket törni? Hát mit akarsz tulajdonképpen? Azt hiszed, hogy ingyen tartalak el? Várj csak, majd szólok a nagybátyádnak!

Újra nekiláttam hát a festéktörésnek, s most a feketére került a sor, jó sok fekete festékre! Néha-néha könnyeim is leperegtek az olajos tábla fölé, de csak forgattam megadással a sulykot, mint egykor Sámson a malomkövet. Mondanom sem kell ugye-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam koránkeléssel a társaimat!”

A festéktörés sok keserű napot okozott még életében.

„Mikor megláttam, hogy papírzacskókkal és az olajos bödönnel közeledik – elfogott a félelem, mert tudtam, hogy festéktörés következik. Sürgős mázolómunka volt, szigorú utasításokat adott – és Miskából megint Sámson lett, aki szünet nélkül forgatja a malomkövet. A festéktörést a lehető legunalmasabb és legostobább foglalkozásnak tartottam a világon. De mázolás közben még jobban szenvedtem.”

Természetesen más munkája is akadt a fiatal inasnak.

*„Enyvet olvasztottam és ehhez hasonlókat végeztetek velem, s minden változatosság-
nak végtelenül megörültem. Egy napon az öreg János abban a megtiszteltetésben ré-
szesített, hogy megkért, fogjam meg a fűrész másik végét, aztán együtt fűrészeltünk le
asztalláb nagyságú darabokat. Ezt a tisztséget mindig irigyeltem a többi inasoktól,
akiket János felszólított és most boldognak éreztem magam. Csakhogy még kicsi vol-
tam és gyenge, nem valami jól ment a munka, s minden pillanatban attól féltam, hogy
le kell köszönnöm e tisztségről. Szerencsére az öreg jóindulatú volt és türelmes és nem-
sokára meg is tanultam a dolgot. Később aztán szabad kezet engedtek, gyalultam,
fűrészeltem; három hónap múlva pedig egyes-egyedül elkészítettem egy asztalt. Ami a
formát és minőséget illeti, nem volt éppen mestermunka – hiszen ez természetes is – de
mégis asztal volt, négy lábon álló, fiókos, tetejes asztal. Nagyon büszke voltam a mun-
kámra és eldicsekedtem vele Vidovszkiéknak, ahonnan vasárnaponként egyszer sem
hiányoztam.”*

Így teltek a hétköznapiak. A mostoha körülmények megtanították, hogy apró dolgoknak is
örülni tudjon:

*„... nem sok kellett hozzá, hogy »én se legyek mindig elkeseredve«. Elég volt ehhez,
hogy a majszterné nagyobb fazékban küldjön ebédet, s már valósággal boldog voltam.
Szombat este például rendszerint nudlis-tésztát kaptam, amit én – hacsak nem volt egé-
szén elrontva – nagyon szerettem. A nudlis-tészta miatt aztán egész héten türelmetlenül
vártam a szombatot, pedig az nagy kellemetlenséget hozott magával: a műhelyt kellett
rendbehozni, jól kitakarítani, felmosni, késő este lett, mire ágyba kerültünk. Másnap,
vasárnap, aztán kipihenhetjük magunkat.”*

Vasárnapja – úgy látszik – szabad volt. Vidovszkyné azzal búcsúzott tőle, hogy a vasárna-
pokokat azért ezután is náluk töltsse. Munkácsy évtizedek múlva is meghatottan ír a Vidovszky-
házzal s Vidovszkyné szerető gondoskodásáról:

*„Isten áldja meg jószágát. Mennyi örömet és vigaszt jelentett nekem az ő szívbéli szere-
tete!... Már megszoktam, hogy ünnepnapokon Vidovszkiékhoz menjek látogatóba...
Áldott, úri életet éltek abban a házban. Vasárnap az összes uradalmi tisztek – így ne-
vezték őket – bejártak hozzájuk a városba, vendégségbe. Néha, jól emlékszem, huszon-
öt-harminc ember ült az asztalnál. Nagybátyámmal csak ott találkoztam. Amióta
Langi mesterhez kerültem, nem voltam nála látogatóban... Ferencsel egész nap raj-
zolgattunk a kerek asztalnál, s én eközben elfelejtettem egész heti nyomorúságomat.”*

Aztán Feri is elkerült a háztól, de Miska ezután is Vidovszkyéknál tölti vasárnapjait:

*„az asztalnál várt a rendes helyem és a terítékem, s nagybátyám – aki csak vasárnap
jött be a tanyáról a városba, szintén ott volt.”*

Meglehető az a nemtörődömség, melyet Reök tanúsított Miska iránt. Lett volna alkalma,
hogy egyszer-egyszer kihívja vasárnap a tanyára, de Miska csak másfél év múlva látogatja meg,
akkor is majdnem visszazavarja. Nyomós oka lehetett ennek a magatartásnak! Csökönység,
rögeszmévé vált véleménye a fiúról? Vagy más? A már idézett Fábry Sándor szerint a fiatal-
asszony nem tűrte a háznál Miskát. Az *Emlékeimből* nem ez derül ki. Sőt Miska mindkét szöké-
sekor „*Mari néni*” volt az, aki igyekezett elsimítani az ügyet, lehetővé tenni Miska maradását.

Nem hívja sem Reök, sem Mari néni a tanyára, hogy éreztesse hozzátartozásukat. Helyette
Vidovszkyékhoz jár minden vasárnap.

*„A rövid vasárnap természetesen csak szomorúbbá és elviselhetetlenebbé tette a
hosszú hétköznapiakat. Társaim irigyeltek és nagyon haragudtak rám, hogy Vidovszki-
ékkal jó barátságban vagyok, legfőképp pedig Langi uram, akinek csak mint valami alá-*

rendelt idegent kezeltek Vidovszkiék. Ha náluk dolgoztunk, akkor a jó asszony mindig az asztalukhoz hívott, s akármilyen piszkos is voltam, együtt ettem a gyerekekkel. Ha tudta volna, hogy utólag mindannyiszor meglakolok ezért!...

Munkácsy maga is többször leírta, hogy nem a munka miatt borzadt az asztalosságától. Az igazi asztalosmunkát szerette:

„Mikor először kaptam kézhez a gyalut, ...munka közben boldogan vettem lélegzetet és úgy éreztem, hogy testem-lelkem újraéled, mialatt kis szögeket faragok a fából, akárcsak valami mesterművet teremtenék.”

Ilyen megnyilatkozását máshol is találánk. Mestere, a környezet magatartása, a kisinasnak járó rabszolgaélet tette elviselhetetlenné helyzetét:

„Nem akarom magamat olyan színben feltüntetni, mintha mindig ártatlan áldozat lettem volna, aki csak a rövidebbet húzza, általában sorsom éppen olyan volt, mint a többi kisinasé.”

Tudja mindenki, hogy az inaskodás nem a legnagyobb gyönyörűség. »Én azonfelül érzékenyebb is voltam, mint a többiek«, hiszen nagyon fiatal voltam még, s nem olyan környezetben nőttem fel, mint inas-társaim. Mikor visszaemlékeztem régebbi életemre, nagyon szomorú perceket éltem át, amit még kellemetlenebbé tett társaim irigykedése.”

Munkácsy ezekben a sorokban az asztalosévek szenvedéseinek kulcsát adja: *„Nagyon fiatal voltam még s nem olyan környezetben nőttem fel”*, és a régi otthon emléke is élt benne – mindezek tették elviselhetetlenné életét.

Ugyanezek az élmények másokból esetleg nem váltottak ki ennyi keserűséget. Aki megszokta az élet keményebb, durvább oldalát, az könnyebben is viseli el azokat. Miska – a magas rangú sőtisztviselő fia – más környezetben nőtt fel, más igényeket szokott meg, így nehezebben tűrte az igénytelen körülményeket és környezete durvaságait.

Másrészt Munkácsy másként foghatta fel a világot is. Nemcsak azért, mert fiatalabb volt – mint maga is írja –, hanem mert a művészlélek érzékenysége a gyermekben is megnyilvánulhatott már. Ami „jó hecc” lehetett társainak, számára megalázó tett, szenvedés volt; az asztalosmunka fantáziátlan, monoton részét mások természetesnek vették, őbenne keserűséget váltott ki.

Idézzünk ezekből a keserű emlékekből! Mindenekelőtt az öreg Jánossal történt csereberéj, annál is inkább, mert a legények között ez bánt vele a „legjobban”:

„Valahányszor Vidovszkiéktől estefelé visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan elképzeltem. A jó ebéd és vacsora után hozzá sem nyúltam a fazékhoz, amit a kövér Ancsa, azaz Anna a földre helyezett. A jó-ságos Vidovszkiné sohase engedett el üres kézzel, ami aztán örömmre azt a látszatot keltette, hogy a család pártfogoltja vagyok. Társaim ezért nagyon irigyeltek, bár mindig megosztottam velük kincseimet.

»Egy nap egész kalácsot és sok gyönyörű almákat kaptam. Hogy eloszthassam, szükségem volt ezüst evőeszközökre. Ahogy előszedtem, meglátja az öreg János és kérdően mutat a szép holmi felé:

– Hát ez mi?...

Büszkén mutattam meg neki kincseimet. Megnézte és így szólt:

– Semmi szükséged itt erre a holmira, nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi forintosat. Nem a pénz kedvéért, inkább, hogy szolgálatára álljak, átadtam neki az evőeszközt, tokkal együtt és senki ne kérdezze, hogy meg voltam-e elégedve a vásárral? Örültem az ezüstpénznek és boldogan aludtam el. Másnap az öreg János meggondolta a dolgot: nem is volna olyan rossz, ha a pénzt is visszakapná, meg az evőeszköz is az övé maradna!

Hogy tervét végrehajthassa, reggelizés közben egy piros, nyakba való kendőt szedett elő ládájából.

– Mit szólsz hozzá? Ugye, gyönyörű? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam ragyogó arccal.

– Rendben van. Neked adom azért a pénzért, amit tegnap kaptál...

Így lett az övé az eszköz meg a tallér is. Legközelebbi vasárnapon nyakamba csavartam a piros nyakkendőt, a két vége szabadon lógott a mellemen és büszkén siettem Vidovszkiékhoz. Éppen ott volt nagybátyám is. A kendő általános feltűnést keltett.

– Miféle holmi ez? Kitől kaptad?

– Nem kaptam. Vettem... – feleltem.

– Honnan szerezted a pénzt?

Elmeséltem, hogy mi történt. Nagybátyám rendkívüli módon felháborodott és az üzletre verést is kaptam ráadásánknak...

Azóta is sokat gondolok vissza az evőeszközökre...»

Az inastársak irigykedésének nemcsak Vidovszkyék barátsága lehetett az oka. Lang György két inasa iskolába járt vasárnap, Miskát nem találjuk a vasárnapi iskolások névsorában, helyette Vidovszkyéknál ette a jó falatokat. Neki nem kellett iskolába járni: vagy mert már túl volt a vasárnapi iskola követelményein, vagy mert mint katolikust nem kötelezhették az evangélikus iskola látogatására. Hát lehetett nem irigyelni?

Meg a mestere is „kivételezett” vele!

Reök szerződésben kötötte ki, milyen munkákat nem végezhet Miska.

„A bácsi azt akarta, hogy valamivel elnézőbben bánjanak velem, mint a többi inással, s csak műhelymunkákat végezzek, mert komoly, derék mesterembert akart belőlem nevelni, amihez Langi uram tanítása csak az előzetes iskola. Még fiatalnak tartott ahhoz, hogy idegen, nagy városba kerüljek. Langi uram azonban – úgy látszik – elfelejtette a kikötéseket, csak egyet tartott észben, hogy nekem nem muszáj a városból vizet hordani. Mert a házban nem volt ivóvíz és messzire kellett menni érte. Egész Csabán csak három »vagy négy« kút volt és a legtöbb család a Körösből merítette a vizet. Ez a foglalkozás azonban egy cseppet se lett volna lealázóbb és kellemetlenebb azoknál, amelyeket a műhelymunkán kívül végeztem. Sajnos, a szerződésbe szóról-szóra be volt írva, hogy vizet hordanom nem szabad, pedig ez nem is esett volna nehezemre, sőt örömet szerzett volna. A kútnál találkozott az egész város iffjúsága, s változatos kerülő utakon lehetett oda szórakozva elsétálni. Ha sokáig tartott a vízhordás, mindig előállhattam volna a kifogással, hogy a várakozóktól nem lehetett mindjárt a kúthoz férni. Ez bizony sokszor így is volt. De a várakozás nem volt unalmas, különösen jó időben nem. Nagybátyám gondoskodása tehát csak arra való volt, hogy megfosszon ettől a szórakozástól és inastársaim haragudjanak rám.

Egyébként, a vízhordástól eltekintve, minden, de mindennemű munkát végeztem. Bútorokkal megrakott talicskát toltam és a fejem tetején nehéz asztalokat cipeltem, amelyek majd agyonnyomtak, télen és nyáron át, sárban és porban, harminc fokos hidegben éhharminc fokos melegben egyaránt. De főként festéket törtem >több héten keresztül<⁶ mert sok festék kellett az utcaajtók és ablakok >meg a temetőben a rácsok festéséhez a sírokon<⁷. Amit legjobban szerettem volna: az asztalosmunkát, ahhoz alig jutottam. Valóságos ünnepnap volt, ha megengedték, hogy a legegyszerűbb parasztbútor elkészítem. Gyalultam a deszkákat és a fehér deszkák úgy csábítottak! Nem tudtam ellentállni a kísértésnek és telerajzoltam a deszkákat különböző alakokkal, de gyorsan le is gyalultam mindet. Hányszor hajoltam boldogan a deszkák fölé és hányszor próbálkoztam szenvedelmesen ilyen haszontalan kísérletezéssel, mert a durva ács-ceruza nem

⁶ Régi fordítás: „irgalmatlanul”.

⁷ Régi fordítás: „meg a templomudvaron korhadó fakeresztek bemázolásához”.

akart kellően engedelmeskedni! Rajzolgatás közben mindent elfelejtettem, nem láttam és nem hallottam semmit, álmodozásomban egyszerre csak a majszter úr oldalba vág és visszataszít a valóságba. Macskaléptekkel, nesztelenül került mindig a hátam mögé.”

Miska különös szenvedélye is szálla lehetett társai szemében. Ő maga nem említi ugyan, de más forrásokból ismerjük, hogy a műhelyben gúnyolták érte.

S hogy társai valóban úgy érezték, a mester kivételez vele, ennek bizonyítására megszólaltunk majd egy asztalosinast, aki később került Munkácsy mellé.

Az első évhez még egy emléke fűződik Munkácsynak, a nagy kolera. Igaz, ő asztalossága végén említi, de mivel bizonyíthatóan 1855-ben volt, előre kell hoznunk ezzel kapcsolatos élményeit.

A középkor félelmetes járványai közül a fekete himlő és a pestis után harmadik változatként jelentkezett a kolera. Utoljára 1849-ben tombolt az országban, amikor a hadiesemények következtében terjedt el, s különösen nagy pusztítást végzett a cári seregben és annak útvonalán – így Békésben is.

Hat év múlva, 1855-ben már ismét rettegésben tartotta a vidéket. Július 23-án egy hároméves kislány halálához jegyezték be először a csabai evangélikus egyház anyakönyvébe a rettegett szót: „*cholera*”. Augusztus elejéig napi négy-öt áldozatot szedett, de augusztus 7-én elemi erővel tört ki: 16 halott! Másnap 19, majd 11, 15 és így tovább.

Munkácsy így emlékezik vissza önéletrajzában erre a szomorú időszakra:

„Az asztalosműhelyből koporsógyár lett. Alig győztük a sok munkát, s heteken át csak koporsót ácsoltunk. Már irtóztam a nádvesszőtől, amit behoztak a műhelybe, hogy a halott hosszát jelezzék vele.”

A járvány ellen az egészségügyi szabályok szigorú betartása nyújtott némi védelmet. Különösen veszélyes volt a mosatlan gyümölcs fogyasztása. Nyilvánvaló, hogy a kolera elsősorban a szegények és gyermekek közül szedte áldozatait, akik kevésbé tartották, tarthatták be az óvintézkedéseket, s a gyermekek közt Miska sem volt kivétel:

„A kolera nem gátolt meg abban, hogy valahányszor Vidovszkiék kertjébe mentem: megrakjam zsebeimet éretlen, zöld almával. Rögtön megzabáltam a gyümölcsöt, aztán féltem és reszkettem, hogy beteg leszek, és mindig megfogadtam, hogy soha többé nem csinállok ilyen bolondságot...”

Szerencséje volt. A koporsót rendelő rokonok mindennapi látogatása, az éretlen gyümölcs fogyasztása ellenére is betegség nélkül vészelté át a szörnyű járványt. S bár a vész augusztus második felében alábbhagyott, még szeptemberben is naponta szedte áldozatait. Végül szeptember 26-án jegyezték be az utolsó kolerás halottat. Két hosszú hónap telt el, mire az emberek fellélegezhettek: megmenekültek, életben maradtak.

„*Végre az idő mindent elvitt és a kolerát is...*” – fejezi be Munkácsy a szomorú időszak leírását. Csaba történetírója 3–400-ra teszi az áldozatok számát.

Elmúlt a nyár. Éjszakára beszorultak a hálókamrába, melynek leírását olvasva a dickensi nyomortanyák embertelen világa jut eszünkbe.

„A mi éjszakáink azonban sohasem lettek hosszabbak, mert télen, nyáron öt órákor keltünk; Anca nem kegyelmezett és nem engedett el egy percet sem. A ‚Chlapi horka’ minden reggel kíméletlenül felharsant, mint az ítélő bíró szava. Milyen nehezen ugrottam ki a jó – majdnem azt mondtam: a jó ‚ágyból’; mert nagyon szerettem ezt a kemény deszkára vetett, gömbölyű szalmazsákot, amelyen kettesével feküdtünk. Nyolcankilencen aludtunk a két méter széles és négy méter hosszú hálókamrában, aszerint, hogy hány legényt tartott a majszter úr.

A legényeken és az inasokon kívül a szűk ketrecnek volt még egy állandó lakója, aki csak nagyon ritkán hagyta el az ágyat, hogy öreg kutya módjára a napon sütkérezék. A majszter apjára gondolok, szegény, öreg ember, valamikor cipész lehetett, s az

idő, meg a betegség tehetetlenné, munkaképtelenné nyomorította. Az ágyban köpködött és köhécselt éjjel-nappal; úgy nézett ki körülötte, mint valami mocsrár, s mikor felkeltünk, állandóan kerülgetni kellett, hogy bele ne lépjünk valamibe. Mégis jó dolog az a pipa!... Ha jól meggondolom, nagyon sajnálom, hogy nem szeretek dohányozni. Mert ha már minden földi öröm búcsút vett tőlünk és a szív kihűlt, mint az öreg, használt urna, amely a hamu melegét sem tartja és már az emlék is mind elszállott és minden vágyakozás kihalt, ha az ember azt érzi, hogy elhagyatott, mint a vén lump a korcsmaszarokban, ha minden érzés elmúlt és a saját nyomorúságunk sem gyötör, – a pipás embernek megmaradt egyetlen vigasztalása, a hű barátmő, aki nem hidegül el az utolsó pillanatig sem: a pipa!

A boldogtalan öregnek is ez volt egyetlen szórakozása. Isten bocsássa meg neki, nemcsak nappal, de egész éjszaka is pipázott. Látom reszkető, szikkadt kezét, ahogy szorongatja a rövidszárú pipát és szívja még akkor is, mikor már rég kialudt: olyan volt, mint a csecsemő, akit holt anyja emlőjétől sem lehet elszakítani. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba fulladó hangon, mikor nem kapott dohányt. Egyszer a cseléd – szokás szerint – bevitte neki az ebédet az ágyba. A tálcán, a leveses tányér mellett, egy másik tányérban, vágott, parasztdohány volt, majdnem úgy nézett ki, mint a nudlis-tészta. Evés után az öreg meg akarta tömni a pipáját és keservesen panaszkodott, hogy nincs dohányja.

Apóka, hiszen hoztam be dohányt – mondta neki a lány. – Hová tette?...

Össze-vissza kerestéltek, de a tányéron alig maradt egy-két morzsa a dohányból. Apóka bizony tényleg nudlinak nézte a dohányt és jóízűen megette; csak éppen száraznak találta egy kicsit.”

Megfigyelhettük, hogy Munkácsy önéletrajzának nem egy részletéből kiérezhető a festő látásmódja. Szinte érezzük, hogy egy táj, enteriőr, zsánerkép leírásánál akkor is fest, amikor tollal írja emlékeit. Ezek a gyermekkori élmények sokáig elkísérték, s jó néhány képének lettek ihletői.

Nos, ebből a nyomortanyából, ebből a dickensi világból tizenöt év múlva világhírű festmény lesz: az *Ásító inas*.

*

1855 vagy 1856 teléhez fűződik Munkácsy asztalosságának egyik legszomorúbb emléke, a festés a csabai temetőben.

„Mázolói pályafutásom egyik legszomorúbb emléke az, amikor... egy kegyetlen téli napon – nem is tudom már hány fok hidegben – a csabai temetőben egy sírt <⁸ kellett festenem. Fagyott, havazott és hideg szél fújdogált körülöttem. Egy lélek se mozdult ki a házból, üres és elhagyatott volt a téli táj. A nagy, fehér mezőn apró kereszték szóródtak el, jobbra és balra hajladoztak az egyszerű sírjelek, amelyek az elmúlást hirdették. Néhány jobban gondozott sír az emberi kegyeletre emlékeztetett, néhány köemlék a sírontúli egyenlőség ellen tiltakozott. A szomorúfűz panaszosan lehajló ága a sírok fölé borult, majdnem nyögve a súlyos hótakaró alatt, amelyből a kóbor varjak szárnycsattogása le-leszórt egy keveset. A temető közepén nagy fészület állott, mintha Krisztus kiterjesztett karjai az emberiséget oltalmaznák, vagy vigasztalni akarnák a nyomorúságban – de hasztalanul!... (Kitűnő tájleírás ez! Valóságos festmény! De ne feledjük: ezt már a negyvenéves Munkácsy írta, azaz festette – tollal, szavakkal. – Cz. I.)

Elszorult a szívem. Szinte reszkettem a hidegtől és a félelemtől. Olyan elhagyatottan éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világon. De a munka sürgetett, az ecset már kiesett a kezemből és a hóból kellett kikaparnom. Szomorúan bámultam a zöldremázolt rácsos-kerítést, amely itt-ott élesen kivirított a nagy

⁸ Régi fordítás: „a csabai templomudvarban sírkerítést”.

fehérségből. Mindenki tudja, hogy milyen rettenetes érzés ez a halotti csend, milyen borzasztó nyomással nehezedik az emberre, s a legcsekélyebb zaj, ahelyett, hogy megnyugtana, még jobban elrémít. A félelem egyre nőtt, növekedett. Léptek ropogását hallottam a hóban, ijedten néztem hátra, hát a sírásó jött felém. Egy pillantást vetett a munkámra és megszólalt:

– Jó nehéz munkába fogtál, öcsém. Gyere be hozzám egy kicsit melegedni...

Örömmel szedtem össze festékes bögréimet és boldogan mentem vele. Kis kunyhóban lakott, kétszáz lépésnyire a síroktól. Leírhatatlanul jól esett az a barátságos meleg, amely a nyomorúságos viskóban fogadott. – Ki tudja boldog-e ez az ember? – gondoltam magamban. Mindenesetre irigylésre méltó, hiszen kényelmes otthona van. Az arcom és az ujjam már félig megfagyott, mintha újra éledtem volna a barátságos szegénységben. Annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, a bölcsőben aludtak, a mestergerendán lógtak és az asztaltetején, a padon, a földön, mindenfelé, ahová csak néztem: gyerek, gyerek, gyerek... A boglyas kemence olyan nagy volt, mint a fél szoba és a padkán bundás kutya szunnyadt. Asók és lapátok voltak a sarokba támasztva. (Itt egy kitűnő zsánerképet „festett” számunkra Munkácsy. – Cz. I.)

Minden, minden nagyon tetszett, s nem tudtam rászánni magam, hogy elmenjek. Az asszony kérdezgetni kezdett, s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam neki, hogy Reökék és Steinerék rokona vagyok...

– Szegény gyerek – sajnálkozott. – Mégis Langinál szolgálatsz?

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést, s egy jó karaj friss kenyeret szegett le belőle, ami éppen most sült ki a kemencében. Most már értettem, hogy a kenyérsütés miatt van ilyen meleg a szobában, s megfájdult belé a fejem. Megettem a kenyeret, megköszöntem szépen és elbúcsúztam a derék emberektől. Ahogy elmentem, már sötétedni kezdett. Az ég alja sárga lett és az egész környék abba a mélabús ködbe burkolózott, amely a sík, csendes puszták sajátos hangulata. Valósággal borzongva vágattam a sírok között, a \blacktriangleright temető \blacktriangleleft kijárata felé. Nem néztem hátra, mert féltem, hogy a halottak utánam kiabálnak, s mintha a feszületen azért tárult volna szét a két kar, hogy hívjon, csalogasson:

– Jöjj!... Jöjj!...

Most már szaladtam. A szél füttyörészett és a szemem tele lett könnyel. Mikor először lopva hátrapillantottam, a temető ködbe borult, s csak a Krisztus-szobor emelkedett ki hívogató két karjával a homályból.

– Jöjj!... Jöjj!...

Csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, mikor már kértem az országútra, s egy szénásszekérrel találkoztam, amelyet két ökör vontatott. A szekér mellett parasztok lépkedtek, a szájukban füstölgő pipával. Hozzájuk csatlakoztam, s mire a csabai útkereszteződéshez értünk, már korom sötétség lett.

A műhelyben vidám munka folyt, azaz a legények vidáman füttyülgettek és danolászta. Időről-időre abbamaradt a munka, beszélgettek, vitatkoztak, pipára gyújtottak, vagy szitkoztak, okkal vagy ok nélkül. Mihelyst beléptem, rögtön megparancsolták, hogy enyvet melegítsek. Legalább én is melegedtem. Hiszen nem is emlékszem vissza, hogy egész életemben valaha jobban fáztam volna, mint ezen az estén. Végre Ancsa is megjelent az ajtóban; most még nagyobb szeretettel örültem neki, mint máskor.

Langi uram imádta a sonkát és a kolbászt és sok dísznót hizlalt. Őt-hat koca rőfögött állandóan az istállójában s napról napra megelégedéssel nézte, hogy mennyit híztak. De a magyar dísznó sonkája csak akkor finom, ha nagyon jól táplálják az állatokat. A dísznók meg is követelik a jó moslékot, különösen, ha olyan arisztokratikus hajlamúak, mint a Langi uraméi!... Legjobban szeretik a kukoricát. A majszter annyi-

⁹ Régi fordítás: „templomudvar”.

ra a kedvükbe járt, hogy megkímélte a disznókat a kukoricacsutka ropogtatásától, s az inasokkal morzsolgatta le a szemeket. A hízlalás ideje alatt, a kemma mellett, már minden este várt ránk szakajtó-számra a kukorica, s ez barátságossá varázsolta a téli estétet. A hosszú-hosszú esték kukoricamorzsolással teltek el, néha éjfélig is elszóraztunk a tetet-lelket üdítő munkával.

De vissza akarok térni arra az estére, mikor a temetőből hazajöttem. A disznókat még nem hízlalták, nem volt kukoricatörés, s azt reméltem, hogy vacsora után az édes álom azonnal elringat lágy karjaiban. Mihelyst megvacsoráztunk, aludni mentem, a többiek pedig az izzó kályha köré telepedtek. Már félig aludtam, mikor éreztem, hogy hálótársam végigmászik a fejemen és a mellemen, ahogy elfoglalta mellettem a helyét. Mint a heringek a sóshordóban, olyan sűrűn feküdtünk a hálókamrában mi is. De a sors nem engedte, hogy azon az estén nyugodtan álmodjunk. Alig hunytam le a szememet, valaki kopogott az üvegajtón. Félálomban láttam, hogy az ajtónyílásban megjelenik Langi mester, s egy szál gyertyával világít magának. A gyertya lángja táncolva lobogott az erős huzatban. Majszter uram lengő nádvevessőt tartott a kezében. A kísérteties világításnál, kezében a magasra emelt vesszővel, úgy nézett ki, mint valami éjjeli szellem. Legszívesebben elbújtam volna, de hová? A takaró alá? Már késő. Hálótársam gyorsan lerúgta magáról a pokrócot, s egyúttal rólam is. A beáradó friss levegő valahogy kiverte az álmat a szememből. Majszter uram már eltávozott, de én még mindig láttam a lengő nádszálát. Olyan nádszál volt, amilyent már említettem. A halott hosszát mérték vele. Mindnyájan felkeltünk és nekiláttunk a munkának, hogy megcsináljuk a koporsót. Két legény és az inasok reggel három óráig dolgoztak, amíg elkészült. Nem panaszkodom, de nagyon boldogtalan voltam egész éjszaka, pedig gyalulhattam, fűrészelhettem kedvemre... Ne higgye senki, hogy másnap reggel ilyenkor csak egy órával is tovább aludhattunk! A rendes időben, pontban öt órakor felhangzott Ancsa ébresztése:

– Hlapci horka!

És az éjszakai sötétségben már megkezdődött a nappal...

Reggeli után Langi uram megparancsolta, hogy ismét menjek a temetőbe, a rácsokat festeni. De mekkora volt a lompos medve csodálkozása, mikor kereken megtagadtam az utasítását! Ragaszkodott a parancs teljesítéséhez, s a tekintélye megóvásának kedvéért elkezdett ütni, verni, persze már nem először. De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, s mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: nem... nem!...

Valósággal üvöltöztem fájdalmamban és bosszúságomban. Sohasem felejttem el a fejét: egyre dühösebb lett, s kékes ajkát harapdálta, meg vicsorgatta rám csúnya, sárga fogait.

– Hát nem mégy?...

– Nem, nem, nem. Nem akarok... Megyek a nagybácsihoz és mindent megmondok neki!

Langi előlről kezdte az egészet, s most már nadrágszíjjal ütött. A műhelyben borzadva nézték sorsomat, az inasok szűkültek, mint a kutyák, mikor menekülni szeretnének, ha a veszélyt érzik maguk körül. A legények is odajöttek, s én csak ordítottam: – Nem, nem, nem!... Majszterné asszonyság berohant a műhelybe, nekiesett az urának, hogy visszatartsa. De ez ellökte magától a feleségét s újra ütni kezdett. A legények szerencsémre kibájtak a karjaiból, mert már ők sem tudták tovább nézni a vad dühöngést. Mikor a majszter egy kicsit megnyugodott, újra felém fordult:

– Mi bajod van a temetővel? Miért nem engedelmeskedel a parancsnak?...

– Félek egyedül kimenni és nagyon fázom...

És újra tiltakoztam:

– Nem megyek... Nem és nem!...

Látta, hogy úgysem tehet semmit, nem tud rámparancsolni és megfenyegetett,

hogyan panaszol a nagybátyámnak. De nem szólt a bácsinak ő sem, és én sem dicsekedtem el, hogy mit kaptam. Nem voltam benne biztos, hogy mit szól Reök bácsi az engedtlenségemhez... Különbem sem tudtam volna a mázolást befejezni, úgy helyben hagyott Langi. Nyolc napig tartott, míg meggyógyultam. A műhelyben ezalatt megvittatták az esetet, s nekem adtak igazat:

– Jól tetted – mondták az inasok. – Ne használjon ki bennünket mindenre. Nem muszáj ezer dolgot elvégezni!...

A majszterné is mellettem foglalt állást. Azon a napon, mikor a műhelyben eddig példátlan eset megtörtént: elhívott a konyhába és vajaskenyeret adott. Most sem értem, hogy miért volt olyan barátságos és jóindulatú? Talán félt, hogy elárulom nagybátyámnak az ura gonoszságát...

Így élt akkoriban a kis asztalos-inas."

Hol volt ennek a szomorúan végződő történetnek a színhelye?

Valamelyik „templomudvarban”? – amint az *Emlékeimben* olvashatjuk. A helyismerettel rendelkező kutató zavarban van, mert a főtéren egymás közelében magasodó csabai templomok körül Miska idejében nem voltak sírok. Egyébként is olyan távol lehetett az események színhelye a városközponttól, ahol a templomok vannak ma is, hogy este lett, mire Miska a festésből hazaért a műhelybe. Valami itt nincs rendben. A megoldást Munkácsy önéletrajzában, az *Emlékeim* eredeti, francia kiadásának szövege jelentette. Munkácsy ennél a résznél a következő kifejezést használja: „un tombe au cimetière de Csaba”, azaz: egy sír a csabai temetőben. Tehát egyértelműen temetőről s nem templomkertről vagy templomudvarról van szó. Ez a szövegrész késztetett arra, hogy az *Emlékeim*nek más, fontosnak tartott helyein is ellenőrizzük a régi fordítást. S most már elindulhatunk a temető keresésére.

Beesteledett, mire a város közepébe ért, az általa útkereszteződésnek nevezett városközpontba, így távol kell keresnünk. Az említett Krisztus-szobor a római katolikus temetőhöz vezet bennünket, s így találunk rá a Szarvasi út mentén lévő temetőre. A szobrot azóta felújították, de a hatalmas temetőkert ma is nyomasztó méretű, akkoriban még szántóföldek is övezték a túlloldalát. A piciny csőszház bizony ma százados épületnek látszik, talán ez adott helyet Miskának azon a szomorú napon.

*

1856 őszén jó néhány változás történt az asztalosműhelyben. Mindenekelőtt tágabb lett a hálókamra: meghalt apó.

„Az első tél vége felé nagyon elgyöngült és állandóan nyögdecsejt, ami persze nem tetszett a lakótársaknak. A legények panaszkodni kezdtek és nem akartak tovább egy szobában aludni vele. A majszter megnyugtatta őket, hogy majd szépen rendbehozhatja és kitararíttatja a szobát – hiszen úgy sem tart sokáig! De a jó öreg görcsösen ragaszkodott a pipához és amire türelmetlenül vártak, csak nem következett be. Míg végre egy éjszaka erős, szaggatott fuldoklás ébresztett fel bennünket, s egy mély, hosszú sóhajtás után – apóka meghalt. Észrevettük és mindnyájan kiugrottunk az ágyból, én természetesen legelsőnek, mert nagyon megijedtem. Meggyújtottuk a lámpát, s csakugyan ott feküdt, megmerevedve, elnyúlva a csupasz ágyon. Azonnal értesítettük a fiát, aki szokott nyugalmával cimmogott a holttesthez. Azt hiszem, magában ezt gondolhatta: Végre, csakhogy bekövetkezett!...”

A halottal a szokásos gondossággal bántak el és megkezdődött a koporsó ácsolása. A koporsó!... Nem ez volt az első eset, hogy koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. A jó csabai polgárok nem tisztelik az élők éjszakai pihenését. Ha valaki örökre elalszik közülük, hozzátartozói azonnal az asztalozóhoz rohannak, éjjel, nappal, későn, korán, az egyre megy. Hogy is hívják azt a növényt, ami vízben nő és két-három méter magas? Olyasmí, mint a bambusz és a parasztek azzal fedik be a házaikat. Egyszóval egy szál ilyen kákafélét kirántanak a háztetőből, gyorsan megméri

a halott apa, anya vagy gyerek hosszát és vágtatnak az asztalozhoz. Megrendelik az örök nyugalom ágát és kizavarják ágyából az élő, ártatlan asztalosinast. Hány éjszakt tölöttünk el így, koporsócsinálással!...

A majszter úr sajátkezűleg festette be ezt a koporsót és aranyos betűkkel pingálta tetejére apóka nevét és életkorát. Harmadnap volt a temetés. Szegény, öreg apóka! Senki se beszélt róla többet...

Néhány nap múlva kimeszelték a kamránkat. Egy kicsit szabadabban mozoghatunk benne, több helyünk volt, mióta az öreg elment. Ez maradt utána örökségül."

Munkácsy ugyan a Langinál eltöltött első tél végére teszi ezt az eseményt, de bizony Lang apja, Lang János csizmadiamester az anyakönyvi bejegyzés szerint csak a következő évben, 1856. szeptember 21-én halt meg. (Ennek megfelelően az *Emlékeim* eseményeit itt is át kellett rendezni.)

A halál ilyen közelsége borzasztó élményt jelentett a tizenkét éves Miska számára.

„Napokig nem tudtam aludni az izgalomtól. Félelem és rossz álmok gyötörték és kellemetlen érzések között vártam a ‚Chlapci horká’ -t. Én voltam a legfiatalabb, nekem kellett tüzet rakni a kályhába, de ezt a dicsőséget szívesen átengedtem volna másnak!... Az öreg halála óta félttem egyedül bemenni a műhelybe, s akkoriban még nem volt olyan egyszerű dolog világosságot gyújtani... Biztosan ismerték már a gyufát, de a műhelyben nem tartottunk. Ha a Veszta-tűz, vagy a kövér Ancsa konyhájában a hamu alatti tűz kialudt, akkor kovával kellett tüzet csiholni. Egy kis kosár tele volt finom gyaluforgáccsal és fa-szénnel és e fölött kellett a tűzközből szikrát csinálni; a szikrák a forgács közé pattantak, ez aztán meggyulladt, hol lassan, hol gyorsabban, ahogy a véletlen szerencse diktálta. Hányszor csapkoztam, ütöttem egymásba a tűzkövet, anélkül, hogy sikerült volna! Már-már örökkévalóságnak tetszett! Aztán a forgácsot a szén fölé raktuk és tele tüdővel élesztettük! Mindez korán hajnalban, fogvacogtató, szibériai hidegben, amikor a befagyott műhelyablakokra szeszélyes alakú jégvirágokat rajzolt a tél! Ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt vörös lett a kemence, mert fűtőanyag volt bőven. Azután a kályhához vonultunk, a korsóból vizet vettünk a szájunkba, s ez volt a csap, amelyből megmostuk az arcunkat.

Ha eltűnök a múlt emlékei fölött, bizony, jó sok zsánerkép-témám akad. De hol vannak már a modelljeim?..."

Ezekben az időkben – 1856 őszén – végre megszabadul a kisinásnak kijáró munkáktól: új inas kerül a műhelybe.

„Eltelt másfél esztendő, vagy kettő is, amíg új inast vettünk fel a műhelybe, aki aztán az örökömbé lépett. Ezalatt az idő alatt egyik inas előlépett. Szép szál, békési (a céhkönyv szerint mezőberényi – Cz. I.) parasztfiú, talán húsz esztendősen lehetett, amikor legényné avatták."

Munkácsy itt pontosan emlékszik az eltelt időre: Az általa Andrásnak nevezett öregebb inas, Harmati András felszabadulása megtalálható a céhkönyvekben. 1856. október 5-én jegyezték be a legények közé.

A céhszokások eléggé ismertek a céhtörténeti irodalomból. Sokan leírták a legényavatás, a mesterré válás és más ünnepi alkalmak ceremóniáit. Munkácsy most akarva-akaratlan különös leírással gazdagítja ismereteinket: az inas szabadításának a mester otthonában történő ceremóniáját örökíti meg a belső szemlélő, átélő élményével.

„Észrevettem rajta, hogy valósággal reszket, és állandó izgalomban van az előléptetés előtt. Attól félt szegény, hogy nemsokára ő is a nagy asztalhoz kerül, pedig nem is járatos az etiquett szabályaiban.

– Mit csináljak – kérdezte tőlem – ha egyszer a majszterné mellé kerülök? Hogyan vágjam el a húst és azt sem tudom, hogy vegyem kezembe a villát?

Aztán a kabát, nadrág és mellény fölött ábrándozott, amit majd Langitól kap az ünnepélyes alkalomból. Végre, egy vasárnap megjelent a szabó és óriási csomagot cipelt magával. Óvatosan a gyalupadra helyezte, s nemsokára előkerült a nadrág, a mellény és a fényes, fekete szövetből készült frakk-szerű kabát is és egy negyedóra alatt valóságos majom varázslódott a derék András gyerekből. Soha nem láttam olyan mulatságos alakot. Társai körülfogták, vizsgálgatták, aztán kijelentették, hogy fekete posztókabát sokkal jobban illene neki. András komolyan mustrálta magát, forgolódott, szemlélődött és élvezte a dicsőséget. Anca is megjelent, megelégedő beleegyezését adta az egészhez. Aztán felajánlotta, hogy a szerencsés halandót szívesen bekíséri majszter uramhoz, mikor megköszöni ezt a nagy kegyet. Valóban megindultak, s mi csak bámultunk utánuk, ahogy végigmentek a folyosón. Az ajtó előtt András megáll, még egyszer végigsimítja új ruháján a ráncokat és zsebkendőjét a nadrág zsebébe igazítja, úgy, hogy egyik vége kilóg. Végre eltűnik a konyhában, mert innen vezet az út jóltevőjéhez. Következő vasárnap legénnyé avatták. Sohase felejttem el, hogy milyen izgalomban volt és mennyire aggódott, mielőtt először leült a majszterek asztalához...”

András „felruházása” tehát legénnyé avatása előtt egy héttel, 1856. szeptember utolsó vasárnapján történt, s a következő vasárnap, október 5-én jegyezték be a legények könyvébe. Ekkor vált hivatalosan asztaloslegénnyé.

András felavatása után „egy-két nap múlva egy kis osztrák gyereket hozott el az apja a műhelybe. Ő volt az utódom, aki hivatalomat örökölte”. Az osztrákot ugyan csakhamar elvitte az apja, de nemsokára új helyettese akadt Miskának, s „csak attól kezdve lettem igazi asztalos” – írja. 1856 októbere volt.

AZ ÖREGINAS

(1856. október–1858. május)

Nagyot lélegezhetett Miska, amikor átadta „hivatalát” az új kisinasnak. Minden bizonnyal megmutatta, hogyan kell festéket törni, tüzet csiholni s mindent, ami a kisinas létevel összefüggött, amit rettenetesen unt már. Végre „igazi asztalos” lehetett:

„Ha naphosszat dolgozhattam, valóságos emberfeletti boldogságban éltem és szívvel-lélekkel végeztem a munkámat. Kedvem szerint ugyan, legeslegjobb lett volna festegetni, de ez már túlságosan sok lett volna a gyönyörűségből.”

Abban az időben ugyanis szokás volt a parasztbútorok festése, márpedig Lang műhelyében ilyenek készültek többségében, fényezett bútorra alig akadt rendelő. Bútort általában kiházásitáskor készítettek, hozzátartozott a hozományhoz épp úgy, mint a végvásznak, párnák és egyéb szükséges holmik.

A bútorfestést legtöbbször a mester tartotta meg magának, „művész”-hajlamait már a bemutatáskor ecseteltük. Úgy látszik azonban, hogy Miska tehetsége már a bútorfestésnél is megmutatkozott, s gyakran vette át ezt a szerepet mesterétől. Erre utal egy még élő emlékezés:

Fél évszázaddal később, a XX. század első évtizedében, egykori inastársa, a Miskával egyidős Uhrin János mesélte unokájának – s a hetvenes években az unoka a szerzőnek – Munkácsyról: „*Lieb Miska* – mert mindig megjegyezte, hogy akkor még nem Munkácsynak hívták – *nagyon szépen tudott bútort festeni, meglátszott, melyiket festette ő. Ezért ‘különleges helyzetben’ volt a műhelyben. Gyakran nem asztalosmunkát végzett, mint a többiek, hanem bútorokat festett. Ő is – Uhrin János – Miskától tanulta a bútorok festését s erre mindig büszke is volt.*”

Másik forrásunk a már említett Vidovszky feljegyzése: „*Miska nagy örömmel készítette az ily dolgokat (bútorfestést – Cz. I.), olyan ügyes kivitelt produkált, hogy a publikum, ha rendelést*

tett, kikötötte, hogy a festést a kisasin végezze. Ez később Langinak hiúságát sérté is és a legények irigylését vonta maga után..."

Munkácsy asztalosságának egy-egy emlékét őrzi a Magyar Néprajzi Múzeum és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum. Két teljesen azonos tulipántos láda. A felirat szerint 1857-ben készültek, s tulajdonosa Pálinkás Ilka volt. A zöld alapszínű ládán fehér, kék, piros, sárga virágokból font biedermeier ízlésű füzérek, koszorúk, csokrok találhatók.

A ládát Bartóky Lászlóné – egy csabai gyűjtő, Munkácsy barátjának felesége – ajándékozta még 1885-ben a Néprajzi Múzeumnak, így hitelességben nem kételkedhetünk. Mindezt azért bocsátom előre, mert Munkácsy különös ellenszenvvel viseltetett a tulipántos láda festésének emlegetése iránt.

Amikor 1882-ben egy gyulai tulipántos ládáról kérdezik, amelyet a hagyomány szerint ő festett, tagadólag így válaszol:

„Tulipános ládát én sohasem festettem, mert a ‚majsztrom‘ nem bízott annyira a tudásomban, hogy a ládafestést rám merte volna hagyni.”

Nyolc év múlva, 1890-ben egy csabai tulipántos ládát mutattak meg Aradon a hazatérő mesternek, *„amely mint az ő asztalómunkája szerepel rég idő óta, de a művész nem ismerte fel a ládát. Nem emlékszem – úgymond –, hogy valaha deszkára tulipánt festettem volna.”*

Asztalosmesterségét sohasem tagadta, de a tulipántos ládák festését egyik alkalommal sem vállalta. Különös magatartás! Azt hiszem, a bagatell ügyvel való előhozakodás okozhatta – esetleg még kellemetlen szituációban is –, hogy könnyebben esett Munkácsynak, ha nemet mond a kellemetlenkedőknek. De ugyanezen az aradi találkozáson mintegy két tucat ládát fog mosolyogva szignálni. Vagy talán a ládafestés emlegetéséhez fűződött rossz emléke? – Mint később látni fogjuk, ez a legvalószínűbb.

De folytassuk az „öreginas” életének bemutatását!

5. kép. *Munkácsy tulipántos ládája*
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

„Majszter uram és az öreg János egyszer összevesztek. Az öreg felmondott és elment, ami nagyon fájt nekem, hiszen ő állandóan jószívvel volt hozzám. Nem jött másik legény a helyébe, és gyalupadját az egész műhely általános irigykedésére – magam sem tudom hogyan – én örököltem. Akkor fejeztem be első igazi munkámat, egy szép poli-túros szekrényt. Azt hiszem, asztalos-művészetemnek ez volt egyetlen befejezett és önálló eredménye, mert soha többet nem jutottam ilyen megbízatáshoz.”

Az inaskodás második felében bekövetkezett változás érezhető az önéletrajza további folytatásában is: megszűnik a panasz a kisinas kiszolgáltató sorsa miatt, bár az asztalosors sokszor elkeseríti még. Viszont újabb kínos élmények következnek, amelyek foglalkozása miatti deklasszá-lódásával jártak, s amelyekre előbb-utóbb rá kellett ébrednie a kamasszá váló Miskának.

Az egyik épp egykori kis szomszédjához, Bartóky Ilonkához fűződik. Még abból az időből ismerte, amikor Reök bácsinál lakván Vidovszkyéknál töltötte napjait.

„Náluk találkoztam néha a hajdani szomszéd kis leányával is, akit szívembe zártam. A nevét is nyugodtan megmondhatom, hiszen ő nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött. Bartóky Ilonkának hívták. Bájos, kedves kis lány volt, de kegyetlen, nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet.”

Házuk, szemben Reökékkel, a mai színházzal átellenben volt. Apja tehetős vas- és fűszer-kereskedő, több száz hold saját birtokkal, kétezer hold bérlettel, így a város gazdag polgárai kö-zé tartoztak. Mindez természetessé tette, hogy Vidovszkyékkel tartottak kapcsolatot, s hogy Ilonka együtt játszott a Vidovszky fiúkkal és Reök ügyvéd nevelt fiával, Miskával, akivel éppen egyidős volt.

Inaskodása idején a házuk előtt járt el vasárnaponként Vidovszkyékhoz, s ott többször lát-hatta titkos imádottját. Tizenhárom évesek múltak mindketten. Miska kamasz fiúvá, Ilonka serdülő lánnyá vált, elég nagy már ahhoz, hogy felfogja társadalmi helyzetét, s másokkal is érez-tesse. Így történt ez Miskával is.

„Tél vége felé majszter uram nagy csomó sárga okker-festékkel állított be a műhelybe és két márványlapra volt szükség, hogy az egészet összekeverjük. Mikor a munka megkezdődött, újra iszonyat fogott el, mert tudtam, hogy az új inassal ketten végezzük el az egészet. Langit akkor bízták meg >egy nemrég befejezett nagy híd festésével a Körös folyón, amely kettészeli a várost<.¹⁰ Mártíromságom újra kezdődött: festéket kevertem. Az első szép tavaszi napon megindult a festés és a négy inasra bízták. Csak azért emlitem meg ezt a dolgot, mert olyasvalami történt ezalatt, ami most is, sok hosz-szú év után, fájdalmas emléket hagyott szívemben.

Négy inas felkapta az ecseteket és a festékes vödröket, s megindult a munkára. Meztelen lábbal, kalap nélkül, csupasz karral, az ing ujját vállig felgyűrve, a gatyaszárat is (ami olyan, mint valami bő vászonalsónadrág) felhúztuk a tisztesség megengedett határáig. Egyszóval a lábunk szára és a comb is meztelenül maradt. Kötényt kötöttünk magunk elé, ami a sok rászáradt festéktől majdnem olyan kemény volt, mint a cink. Ilyen rongyosan, piszkosan vágattunk >a főutcán<¹¹ a híd felé. Ahogy mende-géltünk, a gyalogút deszkapallóján megpillantottam kis ideálomat, éppen sétálgatott a nevelő kisasszonyával. Mikor megláttam, elfelejtettem, hogy mocskos és elhanyagolt vagyok, hogy meztelen a karom és a combom is, megfeledkeztem az ecsetről, a fes-tékről és a munkáról, csak őt néztem, ahogy feltűnt a porfelhő között, mint valami silhuetta, a nevelő mellett. Mint a villám, úgy ugrottam ki a sorból és rohantam feléje.

» – Óh, a kis koszos, hogy értett már ahhoz, hogy nézzen és ne lásson. A könnyű,

¹⁰ Régi fordítás: „éppen a Köröshíd festésével, amely a városon keresztül folyó vizet ívelte át”.

¹¹ Régi fordítás: „országúton”. (Nem az „országúton”, hanem a mai Andrassy úton, ezt követően a Fő vagy Nagy utcán juthattak a hídhoz. Munkácsynál is így olvasható: „la grande rue”. – Cz. I.)

megvető fintor, amivel meleg köszöntésemet fogadta, elárulta, hogy milyen sikerem lehetne, ha tovább kísérném. De nem akartam teljes vereséget szenvedni barátaim előtt, akik húsz lépésről követtek: megkockáztattam, hogy félénken dadogjak valamit. Semmi válasz. Szívem hevesen dobogott, arcom piros lett. Bátorságom elszállt és lassan elmaradtam mögöttük, mialatt ők tovastettek. Egyre messzebb és messzebb távolodtak tőlem, végre az imádott szépség eltűnt az utcasarkon...» Három inasbarátom gúnyolódott:

– Hát persze! Jó volna fiatal lányok után szaladgálni!...

Kínos perceket éltem át és mérgemben szerettem volna beleugrani a hídról a Körösbe. Különben az sem használt volna.

Máskor az történt, hogy barátaimmal éppen fürödtünk a folyóban. Ahogy kikászálódunk a vízből és a híd felé szaladtunk, hogy újra beleugráljunk a folyóba, >egy csapat fiatal lány jött ki az iskolából, és arrafelé mentek<. ¹² (Ti. a híd felé. – Cz. I.) Közöttük volt Ő is, s mikor észrevettem, szerettem volna elsülyedni szégyenemben. Későn! Legjobb lesz, ha visszarohanok a vízbe – gondoltam – és a híd sarkánál megfordultam. Így aztán Ádám-kosztümben díszmenetet rendeztem a csabai szüzek előtt!...

Csabán akkor mindössze három híd volt, s a leírt események színhelye a mai Munkácsy Múzeum melletti híd lehetett.

„A lemenő nap pirosuló sugarai bearanyozták a friss festést és a fáradságos napi munka után boldogan vonultak be az inasok a sötét, hűvös műhelybe. De az olaj és a firneisz szaga és a festék színe még tovább is ott élt az emlékezetemben, szinte úgy éreztem, hogy az egész világot elárasztja körülöttem. Máskor meg az történt, hogy egy gazdag zsidó kereskedő házában ajtót festettem. A nap sütött, égette a koponyámat és persze a homlokomat; a létra forrósága áttüzesítette mezítelen lábaimat és a zsidó széles karimájú szalmakalapjában ott álldogált a lépcsőn, úgy ügyelt az utolsó ecsethúzásokra. Közben azt hittem, hogy lefordulok a létráról. Már túlságosan megelégettem a mázó-l-munkát!”

Az utolsó sorokból az is kiderül, hogy Miska erre az időre nagyon beleunt mesterségébe, amelyet néha elég mostoha körülmények között kellett gyakorolnia.

„Minden mesterembert irigyeltem, aki nincs kitéve a nyár forróságának, vagy a tél hidegének. Legelső sorban is a szabót. A létra tetejéről ragyogó színben képzeltem el, ahogy a hűvös, nyári műhelyben, vagy a fűtött téli műhelyben a szabó serényen kapkodja a varrótűjét, s nagyon szerencsésnek tartottam azokat a boldogokat, akik így dolgozhatnak.”

Miska vonzódását a szabósághoz mások is lejegyezték. Zsilinszky szerint eredetileg ez akart lenni, de nagybátyja nem egyezett bele, inkább legyen asztalos.

A másik emlékező, Rózsa Miklós, még Munkácsy életében, 1896-ban említi ezt az epizódot, és nagyon közel áll az Emlékeim feljegyzéseihez. Kiegészíti azonban Munkácsy „ambícióit”. Szerinte ugyanis maga Munkácsy beszélte egyszer, hogy valami „tisztább, úriasabb” foglalkozásra vágyott: „... ami mellett ne kellene ujjával az enyven babrálnia s a gyaluforgácsot a földről fölszedgetnie. Aztán szeretett volna tisztességesen ruházkodni, de ingujjban, köténnyel, papucsban, br! ettől irtózott. És mikor egyszer találkozott valami kis kollégájával, aki akkor szabadult fel úri divatüzletben, felsírt belőle a kielégítetlen ambíció.

– Istenem, Istenem! Miért nem lehetek én legalább – szabó!”

Elhatározta, hogy pályát változtat. A legközelebbi vasárnap felkereste nagybátyját és közölte vele a tervét.

¹² Régi fordítás: „fiatal lányok tűntek fel a híd előtt, szép sorjában, kettesével sétálgatva”.

„Elpanaszoltam tengernyi bánatomat, bajomat, szomorúságomat – hiába volt minden. Szigorúan visszaparancsolt az asztalosműhelybe... Milyen boldogtalan voltam! Langi uram állandóan belém kötött, sokszor minden ok nélkül. Gyakran eltűnődtem, hogy vajjon mit vétettem megint? Annyit szidott, és annyit gorombáskodott, hogy a kétségbeeséstől álmatlanul fetrengtem éjszakákon át. Akkoriban már megint a folyosón aludtunk, s egy éjszaka sírógörcsőt kaptam. Hangosan felzokogtam, már nem tudtam elfojtani keserűségemet. Hálótársaim mind felébredtek, és kíváncsian kérdezték, hogy mi bajom? Minél jobban faggattak, annál erősebben bőgtem. Elszaladtak a majszterért, s ahogy ő felém közeledett, betetőződött a keservem. Mihelyst megpillantottam, gyorsan elbújtam a takaró alá.

– Mi bajod van? – förmedt rám szigorúan.

Sírástól felcsukló hangon válaszoltam:

– Sírok. Apámat, anyámat síratom...

Nem hazudtam. Őmiattuk sírtam. Mostanáig alig-alig gondoltam rájuk, de ezen az éjszakán olyan elhagyatott voltam és olyan egyedül éreztem magam, hogy egész múltam kísértett, mint valami szellem. A Vidovszki-gyerekekre gondoltam, akiket az anyjuk mindig kényeztetett és dédelgetett és ezerszeresen éreztem a magam nyomorúságát és a szomorú jelent. Tíz évvel öregedtem meg ezen az éjszakán. A reménytelen jövőt láttam és a szegénységet, meg a fenyegető örök szükségét és a halálos harcot a nehéz étellel. A másik oldalról pedig új kép kecsegtetett. Tudtam, hogy mindent elérhettek, és rettenetes vágyat éreztem, hogy megszabaduljak ebből a környezetből. Ezen az éjszakán meghalt bennem a gyermek és új ember született. Mikor állatias gazdám ott hagyott és morogva cammogott a csillagos ég alatt szobája felé, valami megmagyarázhatatlan, új erőre ébredtem, ami az ismeretlenség és vágyaim teljesülése felé vonzott. Ebben a pillanatban elhatároztam, hogy nem maradok tovább a háznál. Reggel aztán elhangzott a ‚Chlapci horka‘, megint gyorsan felöltözök és újra előttem állott a könyörtelen jelen... Megkezdődött a munka. A legények bosszantottak, mert éjszaka sírtam, ők csak röhögtek, én meg bánatosan mondogattam:

– Anyám után sírok... anyám után...

Nem is törődtem semmivel. Mikor az udvaron akadt dolgom, ellenállhatatlan erő vonzott magával a kapu felé. Gondolkozás nélkül mentem ki az utcára. Egy pillanat alatt >az utcán<¹³ voltam.”

(Ti. az Egri utcában. Az ott lévő Lang házat egy épület választotta el a Kétegyházi úttól – ma Bartók Béla út –, amelynek folytatása volt már akkor is az Orosházi országút. Ez vezetett Gerendásra és Orosházára.)

Munkácsy közvetlenül a kolera utáni időre teszi szökését. Mi későbbre helyezzük. Mivel – mint később látni fogjuk – a szökéskor egy etetőszékben trónoló fiúcskát lát nagybátyjánál, az 1855 májusában született Iván még 1856 nyarán nem trónolhatott önállóan az asztalnál, így a szökést csak 1857 nyarára tehetjük. Egyébként ő is asztalossága végére helyezi az eseményeket. 1857 júliusa volt.

„Repülni szerettem volna szétfeszített szárnyakkal, mint a madár, amely kiszabadult a kalickából. Hová? Merre? Pillanatig eltűnődtem ezen, aztán nyakamba vettem a lábam és futottam nagybátyám tanyája felé. Fél óra múlva kiértem a városból; megálltam és körülnéztem, de nem láttam mást, csak a három csabai templomtornyot, ahogy kiemelkedtek a házak fölött. Most aztán mihez kezdjek?

Előttem a végtelenbe húzódó országút, jobbról és balról óriási szántóföldek határolják és a kalászos rónaság úgy hullámozott, mint a tenger. Itt-ott kukoricás, a szemhatár alján apró házak, s még reggel volt, de a nap már égetően tűzött le a környékre. Parasztszekerek kocogtak az úton, nyomukban felszállt a por, mintha ködfelhő volna és

¹³ Régi fordítás: „országúton”.

állandó szürkésébe burkolta a virágos mezőt. Madarak csicseregtek a fákon és vidám muzsikájuk beleolvadt a természet egyhangú nyugalmába. Szép, júliusi nap volt. A termékenység lehellelte áradt szét a környéken és a földek fölött, s szinte érezni lehetett, hogy percről-percre érik minden. (Munkácsy itt ismét „belefeledkezett” egy nyári kép festésébe. – Cz. I.) Cél nélkül, gondolkodás nélkül mentem előre az országúton. Néha futottam, néha lassítottam. Egy szekérre felkapaszkodtam, a gazdája szívesen elvitt egy darabon. Nem messzire, mert más irányba haladt. Az apostolok lován léptettem tovább. Meleg volt és forró por sütötte csupasz talpamat.

Mit szól hozzá majd nagybátyám? Vajjon mivel fogad? – gondolkoztam magamban.

Egyre tovább és tovább vándoroltam, mert tudtam, hogy a hátam mögött Langi uram van, előttem pedig a nagy világ. Nem is pihentem. Egyszerre csak feltűnt a délibáb. A magyar pusztá éppén úgy ismeri ezt a természeti tüneményt, mint az afrikai síkságok. Az egész délibábos alföld összefolyik egy óriási tengerben, amely millió hullámot ringat, vagy egyetlen tükörsima víztáblát. Csalóka kép, amelyben visszaverődik minden, az egész környék. E délibáb ott volt előttem, átvágta az utat, eltűnt, majd újra megjelent, a házak megduplázódtak, mint a tükörben, és a víz elárasztotta az egész látóhatárt. Szerettem volna megfürödni ebben a szép, tiszta vízben, de akárhogy kergettem, mindig csak a porban jártam, amely már perzselt, úgy, hogy lefeküdtem az országút szélére. Aztán tovább mentem, órák hosszat, porban, napsütésben. Időről-időre megálltam egy kútnál, mely úgy tűnt fel, mintha kegyetlen bosszúból szívná a föld véréit. Istenem, milyen szomjas voltam! A vályú körül mozgalmas élet volt. Itatták az állatokat és a parasztok letelepedtek falatozni. Erről tudtam meg, hogy dél van. A gyomromban ugyan már régóta ebédre harangoztak, de éreztem, hogy még messze kell mennem, amíg asztalhoz kerülök. De mennél közelebb jutottam, annál jobban izgatott, hogy mit mondjak nagybátyámnak és akármit mondok, mit fog rá válaszolni?... Megható beszédre készülődtem, amelyben nyomorúságomat mesélem el neki – gondolkoztam éppén – és lesz, ami lesz... – Ha nem érek célt – annál rosszabb!... Hirtelen kocsi állt meg velem szemben, amelyben Reök bácsinak egy barátja ült:

– Nézze meg az ember – itt a Miska!... Hová készülsz? Mit keresel az országúton?...

– Nagybátyámhoz megyek...

A jó ember látta, hogy nagyon félek és rábeszélte, hogy üljek be a kocsijába, majd visszavisz Csabára, Langi uramhoz.

►– Nem – válaszoltam –, köszönöm.

– Folytatni fogom az utamat ön nélkül. Gyerünk! ◀¹⁴

Két óra lehetett, mikor a kis tanyai házat körülölelő fákat megpillantottam. Beárnyékolták a szalmafödelet, s a szívem hevesen dobogott, mikor odaértem. A jó sorsra bíztam mindent; a házőrző kutya nem ismert, s hangos ugatással fogadott. Egy perc múlva már a konyhaajtóban álltam, ahol étvágygerjesztő, jófajta illatok csiklandozták az orromat. A cseléd nem ismert és barátságatlanul bámult felém, biztosan csavargónak nézett. Megnyugtattam és úri módon bemutatkoztam neki. Aztán – a szívem majd kiugrott – de kinyitottam a szobaajtót.

– Nini, Miska!... – szólt nagynéném.

Éppén bevégezték az ebédet. Hárman ültek az asztalnál. A harmadik egy kis gyerek, aki magas székből trónolt, ►hárman egy családi csoportot alkotva◀,¹⁵ most láttam először.

¹⁴ Régi fordítás: „– Köszönöm a szívességét, de nem fogadhatom el – mondtam. – Nem megyek vissza, s magam is eljutok oda, ahová akarok...” (Munkácsy visszaemlékezésében a kis Miska nem beszélt ilyen választékosan.)

¹⁵ Régi fordítás: „Nagyon szép családi kép volt”. (Munkácsy nem használ jelzőket itt az Emlékeimben.)

(„*Most láttam először.*” Fontos megjegyzés ez, amely talán megfejtí Reök eddigi magatartásának okát. Úgy vélem, ezt a családi hármast akarta Reök eltitkolni, amikor Miskát fiatalon inasnak adta, és másfél évig nem hívta a tanyára! Mint ahogy titkolta kilétüket a gyermek megkeresztelésekor is. Ez a családi hármás lehetett Reök eddig érthetetlen magatartásának kulcsa!)

– *Mi az ördög hozott ide? – kérdezte nagybátyám mérgesen és dörgő hangon.*

Erre a megszólításra minden bátorságom eltűnt. Némán és félénken reszkettem az ajtónyílásban...

– *Megszöktem... nyögtem ki végre. És sírva fakadtam.*

– *Mit csináltál? Megszöktél?... Na, ez szép dolog. Azonnal visszatakarodsz! Megértetted? Azért adtalak oda, hogy ott maradj. Itt nincs semmi keresni valód! Egykettő, pusztulj! Nem is akarlak látni!...*

Azt hittem, hogy Reök bácsi majd csak megváltoztatja a tervet és nem mentem ki a szobából. Erre újra megismételte a parancsot, most már olyan hangon, hogy minden reményem elveszett. Hát jól van! Gyerünk!... Nem ellenkeztem tovább, s mentem ki a szabad ég alá, amely tán sohase látott olyan szerencsétlen gyermeket, mint én voltam.

Most aztán hová menjek?... Enni – ez volt a legfontosabb, mert a forróságban nagyon eltikadtam és megéheztem a vándorlásban. Első pillanatban a szolgáltól akartam kérni valami ételmaradékot, de büszkeségemben elálltam ettől a tervtől. Inkább elhatároztam, hogy elmegyek az Apponyi-gazdaságig, ahol >mindenkit ismertem<.¹⁶ Odáig még egy jó órát kellett gyalogolnom, ami valósággal lehetetlennek látszott, úgy el voltam csigázva, de nem akadt más választásom és bátran nekivágtam az útnak.

Már messze jártam a tanyától, mikor nagybátyám úgy látszik megszelidült és minden irányban kiküldte embereit, hogy megkeressenek. Visszamenjek? Soha! De egy óriási parasztgyerek megfogott és nem engedett el addig, míg nagynéném is oda nem érkezett. Kérlelt, hogy menjek vissza. Le kell szögezmem, hogy nagy elhatározásba került, amíg engedtem a szándékomból. A néni úgyszólván erőszakkal cipelt vissza magával és útközben azt erősítette, hogy nagybátyám csak tréfált velem. A szolgált közben észrevette, hogy egy kis családi dráma játszódott le a familiában, s felmelegítette az ebéd maradványait. Nagyon, nagyon ízlett az étel, pedig könnyeim valósággal elszórták, mert sűrűn potyogtak a tányérba. Nagybátyám ezalatt faggatott, hogy mi történt velem és én minden szónoki képességemet összeszedve elpanaszoltam keservemet és kijelenttem, hogy szabóinas szeretnék lenni.

– *Majd meglátjuk mi lesz – felelte. – Addig is, míg eldőlt, itt maradsz nálunk!...*

Most már nem törődtem vele, hogy Langi uramék mit szólnak a szökésemhez. Két-három napig tartott a boldog élet. Nem tanultam és nem dolgoztam, enni-inni volt bőven, a jó ebéd után pompás vacsora következett! Mégis kíváncsi voltam, hogy mi lesz ennek a vége? Nagybátyám nem is említette, hogy visszaküld, sőt azt vettem észre, hogy jókedvűen hagy rám mindent. A boldog semmittevésnek adtam át magam, mire egy reggel így szólt:

– *Tulajdonképpen elég volt a lustaságból. Biztosan jól tudsz festeni, hát mázold be a kocsimat!*

Kétkerekű talyigáját gondolta és sorsának senki sem szegülhet ellene!... Másnap már újra festéket kevertem, hogy bemázoljam a kocsi, sőt az ajtókat is és azon tűnődtem, hogy tulajdonképpen semmi különbség nincs aközött, hogy valaki a nagybátyja holmiját festegeti, vagy a csabai polgárok kerítéseit.

Alig készültem el ezzel a munkával, bútorokat javítottam. Mikor aztán a konyhában nem akadt egy rozoga szék sem és egyetlen asztal lába sem döcögött az egész ta-

¹⁶ Régi fordítás: „volt egy ismerősöm”.

6. kép. *Vidovszky Feri szarvasi diákok között 1863-ban (x)*
Eredeti fénykép. Magántulajdon

nyán, szóval >öt hét<¹⁷ múlva, mikor mindent, mindent elvégeztem, amit csak rám bízta: nagybátyám komolyan beszélgetett velem.

– Látod, látod: már egészen a szívedhez nőtt az asztalosmesterség. Gyere, menjünk vissza Csabára!

Úgy is történt. A majszter úr és az inas újra összekerültek és kölcsönös kimagyarázkodások után: megint ott voltam a régi helyen. Nem bántam meg, amit tettem és nem sajnáltam az egészet, annál is inkább, mert ez a >hat hét<¹⁸ beleszámítódott az inaskodás éveibe.”

Zsilinszky szerint nem ment ilyen simán a megegyezés. Reök kifogásolta, hogy Miskát a szerződéssel ellentétben műhelyen kívüli munkára kötelezi mestere. Lang ragaszkodott elveihez. Az ügy végül a járásbíró elé került. (Kis Péter, Steiner egykori szembeszomszédja volt akkor a járásbíró – Kiss Ernő aradi vértanú tábornok rokona.) Reök is ragaszkodott a szerződéshez, de a járásbíró kijelentette, hogy az inas arra való, hogy dolgozzék. S ezzel a bölcs döntéssel vége lett a „pör”-nek.

Újra inas lett tehát – utolsó évét töltötte. Munkácsy nem sokat jegyez fel erről az időszakról, csupán egyetlen epizódot említ, a Vidovszky fiúk hazaérkezését. Ezt is csak azért, mert újra érezhette azt a társadalmi különbséget, amely fokozatosan alakult ki ő és környezete között, s melynek következtében már egyszer olyan kellemetlen helyzetbe került a Bartóky lánnyal való találkozásakor.

„Negyedik nyáron ettem már Vidovszkiék kertjében az éretlen gyümölcsöt. A gyerekek, akik egész évben a gimnáziumban voltak, éppen vakációra jöttek haza. Mihelyst meghallottam az örömhírt, alig vártam a vasárnapot, hogy hozzájuk repüljek. A vasárnap gyorsan eljött, sajnós csak azért, hogy álmaimból felébresszen.

Anélkül, hogy tehettem volna róla, az idő óriási különbséget varázsolt közém és a Vidovszki-gyerekek közé. Ők egyre fejlődtek és felfelé haladtak a létrán, míg én elmaradtam és lefelé sülyedtem. Ezt a távolságot nagyon is éreztem...

A gyerekek éppen látogatóban voltak. Az utcaajtóban vártam, hogy hazajöjjenek. Az ebéd ideje már elmúlt, mikor feltűntek a saroknál.

– Szervusz Laci! Szervusz Feri! – rohantam feléjük.

– Szervusz Miska!

Kezet fogtunk, de ez a kézszorítás olyan hűvös volt, hogy majd megfagyott belé a szívem.

– Na, tudsz-e már szép tulipánokat festeni a >ládáidra<¹⁹ – kérdezték gúnyosan és én elsápadtam. (Íme a parasztládafestés rossz emléke, ami miatt – mint később látni fogjuk – kellemetlenné vált az említése is! Munkácsy három évtized múltán is belevette az Emlékeimbe ezt a mondatot!)

– Velünk jössz? – mondták aztán.

– Igen – feleltem egész megzavarodva és félénken.

Az a pár lépés, az utcáról a házba valóságos kálvária volt rám nézve. Zavarodottan lépkedtem mellettük. Ők meg vidáman beszélgettek, közbe-közbe felém fordultak egy pillanatra, jó szívvel, udvariasságból. De éreztem, hogy régi, meleg barátságunk megszakadt, hosszú-hosszú időre, talán örökre...”

¹⁷ Régi fordítás: „négy-öt hét”.

¹⁸ Régi fordítás: „öt hét”.

¹⁹ Régi fordítás: „parasztládákra”. (Munkácsy még bántóbbnak írja ezt a megjegyzést: „sur tes coffres” = ládáidra. – Cz. I.)

LEGÉNYAVATÁS

(1858. május)

Letelt a három és fél év – ha kissé szűken is. Elérkezett a szabadulás ideje. A csabai asztaloscéh rovatolt céhkönyvében szöveg nélkül az 1858-i évnél a következő bejegyzés található:

„33. máj. 2.	Lang György	szab.(adította)	Torányi Jánost	1,30
34. „	„	szab.	Lieb Mihályt	1,30”

Miska tehát a céhkönyvnek 34. felszabadított inasa volt, s 1858. május 2-án szabadult.

Vasárnap volt. 3 év, 3 hónap és 26 nap telt el azóta, hogy inasnak bejegyezték – ennyi volt az inaskodása. (Ha viszont 1854 augusztusától számítjuk az inaskodást, 3 év, 7 hónap s néhány nap jön ki. Épp annyival több, mintha megtoldották volna a szökés négy-öt hetével a kialakított három és fél évet!)

S a következő vasárnap, május 9-én, Lieb Mihály asztaloslegényt beírták a céhlegények közé is. A rovatolt pénztárkönyvben a következő bejegyzés örökíti meg nevét a legények között:

	„1858. Május 9-kén	fizetett
36	Torányi János	2.45
37	Liebb Mihály Asztalos Segédek Társphárba	2.45”

Semmi szöveg, csak két név: az övé és előtte Torányi Jánosé. (Reök egykori gazdaasszonyának fia is vele szabadult.) Nevük után még a pénztári rovatban a 2 korona 45 krajcár bejegyzése, amelyet a céhlegények kasszájába névbeírásért és társphár-megváltásért befizettek.

A céhkorszakban ugyanis a legényavatás nem kis ceremóniával járt, s ennek végén az új legény megvendégelte legénytársait: ez volt a „társphárivás”.

S talán ugyanezen a vasárnapon ő is megköszönte mestere „jóságát” – amint ez szokásban volt –, és ettől kezdve ő is ott ebédel mestere családjá és a legények társaságában.

„Főlszabadultam és azt hittem, hogy most kezdődik az élet, az igazi... szabad leszek és boldog. Ezekkel az érzelmekkel távoztam Lángi uramtól...”

Ennyi Munkácsy megjegyzése a szabadulásáról és az azt követő időszakról. Mert – ellentétben önéletrajzával – a dokumentumok szerint nem távozott azonnal Lang uramtól.

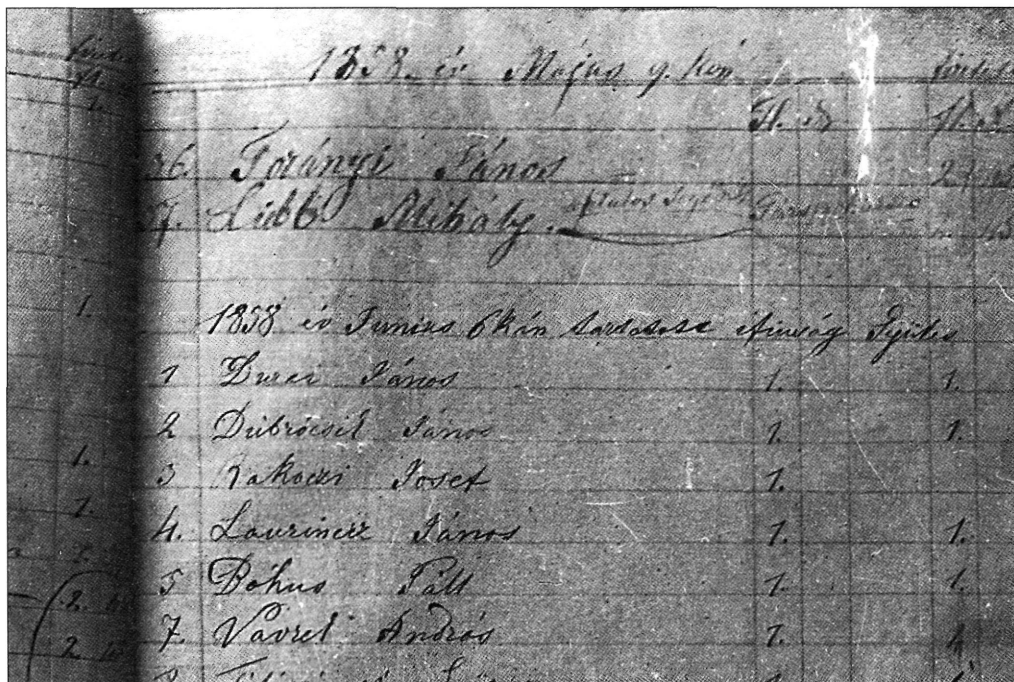
MÁJUSTÓL OKTÓBERIG

Egy hónap múlva, június 6-án ismét ott találjuk a legénygyűlés tagjai között: most Torányi 28., „Liebb Mihály” 29. tagként szerepel a céhkönyvben. Ez azt jelentette, hogy mint segéd tovább dolgozott Langnál. Ezt sem ő, sem mások nem említik.

De a céhkönyv adatait Munkácsy elbeszélése nyomán is bizonyíthatjuk – egy kis számításal. Önéletrajza szerint, amikor mesterétől eltávozott, előbb néhány hetet nagybátyjánál töltött, s október végén utazott Aradra. Mindez októberben történt.

Igen ám, de mi történt a május 2-i szabadulásától elutazásáig (októberig) eltelt négy-öt hónap alatt? Hol volt? Nem tudunk rá feleletet adni, csakis azt, hogy tovább dolgozott Langi uramnál, amint ezt az említett céhkönyv júniusi legény-nyilvántartása is bizonyítja.

Szokás volt ugyanis, hogy a felszabadult legény bizonyos ideig, általában fél évig, még mesterénél dolgozott – néha kevesebb bérért. Úgy látszik, a szokást Munkácsy is követte. Némi keresetre volt szüksége, hogy elindulhasson a kötelező vándorútra, vagy csak a szokás kötötte? Mindenesetre némi anyagiakra tehetett szert ezalatt az öt hónap alatt.

7. kép. Munkácsy („Liebb Mihály”) neve a céhlegények között 1858. május 9-én
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

A Munkácsy által írt időpontokat visszaszámolva október elején vagy közepén távozhatott véglegesen Langi uramtól:

„... legelőször is nagybátyám birtokára, hogy ott megbeszéljük jövődő terveimet és döntsünk a további sorsom fölött. >Néhány<²⁰ hétig pihentem, aztán megállapodtunk, hogy Aradra megyek, ahol a két kezem munkájával keresem majd a kenyerem.”

Munkácsy nem tévedhetett: „néhány hétig” pihent csak a nagybácsinál, s elérkezett az elutazás ideje.

„Egész magamra voltam utalva. Sok jó tanácsot és öt pengő forintot kaptam útravalónak. Nagybátyám pedig velem jött és bekísért Csabára.

Október vége felé volt, amikor köd ül a szürke tájékon és a természet gyászruhába öltözködik. Nemsokára az állomáshoz érkeztünk – nemrégén építették az arad-szolnoki vasutat – és mélységes meghatódás fogott el. Csaba egészen beleolvadt a ködbe, csak a templomtornyok emelkedtek ki a házak fölött és a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát. Aztán a mozdony fütyölt és szívem elkezdett vadul kalapálni. Vajjon nem a feltámadás trombitája-e a mozdony sívítása, amely megnyitja előttem a gyermekévek képzelt ábrándjainak valóságát? Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, várva-várt jövődő csábított és nyugtalanul kérdezgettem magamban: hát most mi lesz? Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem, mikor megöleltem nagybátyámat és beszálltam a harmadik osztályú kocsiba.”

Mint később kiderül, Miska szombati napon, s mint említette, október végén utazott Aradra.

²⁰ Régi fordítás: „egy-két”.

1858 októberének utolsó szombatja október 30-ára esett, ekkor távozott Munkácsy Csabáról a sárgára festett harmadosztályú kocsiban. Feltételezésünk pontos. Előbb ugyanis nem is utazhatott volna, mert a szolnok–aradi vasutat néhány nappal előbb, október 25-én nyitották meg. Nagy „vivát” fogadta az első „Personenzugot”, azaz személyvonatot a csabai állomáson, s most, öt nappal a megnyitás után egy elárvult asztaloslegény indult el rajta – újabb szenvedések felé.

Úgy látszik, az elutazással megvárták a vasút megnyitását. Így kényelmesebb vagy olcsóbb lehetett az utazás.

*

Távozásával elmúlt egy korszak Munkácsy életéből: a Csabán töltött gyermekkor és az asztalosinas Miska időszaka, az 1852–1858 közötti hat év.

Munkácsy is keretbe foglalja ezt az időszakot. A Csabára érkezést az őszi nap tájleírásával kezdi, s a harangok zúgása jelzi, hogy megérkeztek a városba. Most, hat évvel később az állomás felé haladva ismét a ködbe vesző városképpel zárja sorait, s a harang ismét megszólal: „*a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát*”.

Úgy vélem, ez a keret nem lehet véletlen műve: a „szépíró” Munkácsy eddig is gyakran tapasztalt sikeres írói próbálkozásának eredménye. Annál is inkább, mert – a meglévő adatok szerint – a harangozó nem jelezhetett négy órát. Az országos lapokban egy héttel korábban kiadott menetrend szerint ugyanis a pest–aradi vonat 12 óra 7 perckor volt Mezőtúron, 14 és 14,30 között lehetett Békéscsabán (a csabai időpontot a menetrend nem közli), s 16 óra 43 perckor már Aradra érkezett. – Ha nem késett. A harang csak a két órát jelezhette Csabán.

Munkácsy tehát beírt egy hozzávetőleges délutáni időpontot, mert a melankolikus búcsúzáshoz szüksége volt a harang többszöri kongatására.